

god

Koen Holtzapffel

over god

Vorbijgegaan maar niet voorbij

over god

uit de serie *Goddeeltjes*

Koen Holtzapffel

Voor Maarten, Jelle en Tara,
die blijven vragen: Geloof jij in God?

*Gij zijt onzichtbaar voor onze ogen
en niemand heeft U ooit gezien.
Maar wij vermoeden en geloven
dat Gij ons draagt, dat Gij ons dient.*
(Nieuwe Liedboek, gezang 275)

INHOUD

Inleiding 6

- 1 Hoe God vele gezichten kreeg 15
- 2 God ervaren in de Fokke Simonszstraat? 24
- 3 Nadenken over God 33
- 4 Kunstzinnige blik op God 40
- 5 Bijbelse blik op God 49
- 6 God in vrijheid en verdraagzaamheid 66
- 7 Mijn blik op God 76

Literatuur 82

‘Het is eigenlijk allemaal heel geleidelijk gegaan’,
interview met de auteur 85

‘We hebben maar een klein stukje van de puzzel
opgelost’, *interview met dr. Peter Kluit* 93

Inleiding

Jaren geleden schreef Jan Wolkers in *Dominee met strooi-en hoed* over een dagje aan het strand van een goedchristelijk gezin. Aan het eind van de dag gaat vader met de oudste kinderen naar de kerk. Moeder blijft bij de kleintjes. Als ze na de kerkdienst bij moeder terugkeren vraagt ze: hoe was de preek? Vader wil dat een van de kinderen daar antwoord op geeft, dan kan hij gelijk horen of er goed geluisterd is. De ik-persoon in het verhaal krijgt de vraag voorgelegd waarover de preek ging. Hij denkt na maar een antwoord komt er niet. Bemoedigend vraagt moeder of het over het Oude of Nieuwe Testament ging. En vader vraagt dreigend: ‘Nou, waar ging het over, zeg op’.

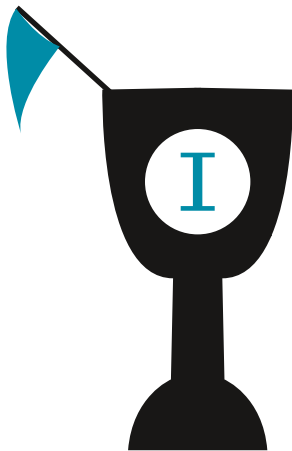
En dan komt eindelijk het antwoord: “‘Over God,’ zei ik neerslachtig, terwijl ik mijn hoofd liet hangen en in het zand staarde. Mijn broer begon luid te lachen. “Daar gaat het in de kerk immers altijd over, over God, slome.”

Dat het in de kerk over God gaat, daarmee zullen veel mensen instemmen. God is toch de ‘core-business’ van de kerk? Nu ja, het gaat in de kerk niet alleen over God. Het gaat er ook over Jezus, over hoop en liefde, over vrede en gerechtigheid. Maar inderdaad, dat alles wordt dan toch altijd weer in verband gebracht met God.

Gaat het buiten de kerk dan niet over hem? Zeker, ook

buiten de kerk gaat het op heel veel plaatsen over God, of nog wat breder, het goddelijke. Alleen al op al die andere plaatsen waar mensen samenkomen om hun God te aanbidden, in synagoge en moskee, in tempel en heiligdom. Overal en altijd weer wordt hij aanbeden. Geloof in het bovennatuurlijke (ik zeg het nu nog iets breder) is dan ook een universeel verschijnsel in de wereld van de menselijke soort. En niet alleen op al die 'heilige' plaatsen gaat het over God. Ook in de krant, in film en politiek. Wat je verder ook over hem kunt zeggen, God is in ieder geval een woord, een beeld, een begrip waar mensen zich druk over maken. We geloven in hem of juist niet, we worden van God warm van binnen of we worstelen met hem. We noemen God de hoogste werkelijkheid of projectie van onze wensdromen. Maar of we hem nu als levende werkelijkheid ervaren of dood verklaren, aanbidden of bestrijden, prijzen of vervloeken, God blijft de gemoederen bezig houden, elke dag weer. Over God zijn (heilige) boeken en gedichten geschreven, verhalen verteld, films geproduceerd en schilderijen vervaardigd. Alleen al een blik in mijn eigen boekenkast levert een schat aan recente boeken op, met intrigerende titels als: *God, een open vraag*; *Zin en onzin over God*; *Geloven in een God die niet bestaat*; *God is gek*; *Van God los* en *God: een biografie*. Je kunt op grond van de duizenden boektitels die elk jaar over hem verschijnen rustig stellen: veel is

verdwenen, maar de interesse in God niet. God komt ter sprake in heel verschillende tradities. Er wordt dan ook gezegd: hij is te groot voor één traditie alleen. Of dat werkelijk zo is weet niemand, maar in dit verband spreekt het gedicht van de verlichte dertiende-eeuwse islammysticus Rumi me aan. In die geest probeer ik over God te schrijven. Het gedicht geeft ruimte aan vele vormen van Godsverering, en relateert tegelijk elke pretentie van exclusiviteit. In alle diversiteit zijn die vormen gericht op de Ene.

Slechts Een

Elke beker vol lof
elk vat vol gebed,
wordt geleeqd
in de grote oceaan,
waar alle profeten,
alle credo's
alle godsleren
samen stromen.

Als slechts Een is,
slechts Een te prijzen is,
is in wezen alle religie één.
Alle lof gaat op
in het Licht van de Ene
en keert in dit Licht weer
in elke vorm, in elk wezen.

Wat ik u in kort bestek hoop te laten zien, is dat het fascinerend blijft om met de vraag naar God bezig te zijn. Alleen al omdat de wereld zich over hem druk maakt, over het Hogere, het Heilige, de Eeuwige, het Oneindige. Over Allah of Jahwe. Maar ook omdat mensen altijd weer op zoek zijn naar God en hem betrekken bij hun dagelijks bestaan. Mensen ervaren God in hun leven, maar hoe dan? Hoe is hij in hun leven van betekenis? Kortom, dit boekje wil een ruime blik op God geven. Zonder stellige zekerheden of te veel aan nostalgie. Iedereen mag in ons land gelukkig een eigen antwoord op de vraag naar hem geven. Maar hopelijk stimuleert het boekje u om de vraag naar God, dat boeiende woord uit onze taal, te (blijven) stellen. God is gek? God is actueel en fascineert!

Nog een paar opmerkingen vooraf.

Eerst over de titel, 'Vorbijgegaan maar niet voorbij'. Het bevat een verwijzing naar een kerklied van dichter Huub Oosterhuis met als titel 'Gij zijt vorbijgegaan' (in het meest recente liedboek voor de kerken gezang 607). Bij Oosterhuis slaat het 'Gij' van het lied primair op Jezus, maar wat mij betreft slaat het ook op God.

Gij zijt voorbij gegaan,
een steekvlam in de nacht.
De vonken van uw naam
zijn ogen in ons hart.
In flarden hangt uw woord
om onze wereld heen,
wij leven in U voort,
wij zijn met U bekleed.

Vorbijgegaan en toch niet vorbei. Dat slaat op de onuitwisbare indruk die God achtergelaten heeft, zelfs als hij achter de horizon van de geschiedenis verdwenen lijkt. Dat slaat ook op de wijze waarop hij door mensen ervaren wordt: als een momentopname, in het vorbei- gaan, zonder vastomlijnd beeld (zo reeds in de Bijbel, we komen er op terug). Kortom, of God nu ervaren wordt als heel ver weg of heel dichtbij, vorbei is hij nooit.

Over de volgorde van de hoofdstukken het volgende: in een boekje dat pretendeert een ruime blik op God te geven, moet zo ruim mogelijk begonnen worden (hoofdstuk 2). Hoe staat het eigenlijk met God in onze tijd? Veelkleurigheid is hier het woord, God heeft vele gezichten gekregen.

Vervolgens zeg ik iets over het ervaren van God en het denken over God (hoofdstukken 3 en 4). Daarbij begin ik met de ervaring, want voor veel mensen staat ervaring tegenwoordig centraal. Ook als het gaat over God. Maar hij wordt niet alleen ervaren, over hem wordt ook nagedacht. Wat brengt het nadenken over God ons, raken mensen door al dan niet redelijke argumenten overtuigd?

God komt ter sprake in (heilige) boeken, maar ook, letterlijk en figuurlijk, in kunst (hoofdstuk 5). Aan de hand van een paar voorbeelden wil ik laten zien hoe juist

kunst onze blik op God kan verruimen. Maar die kunst heeft zich altijd weer laten inspireren door de traditie, zoals vastgelegd in teksten (naast symbolen en rituelen). Ik bekijk één boek nader, anders zien we door de bomen het bos niet meer. Dat boek is de Bijbel, daarmee is onze geschiedenis en cultuur het meest vertrouwd en verbonden (hoofdstuk 6). Maar daarbij zien we de Bijbel niet primair als dé openbaring van Godswege, maar als verwoording van menselijke ervaring met wat mensen overstijgt.

Als gezegd, we trekken de cirkels steeds kleiner, hopelijk zonder de ruime blik te verliezen. Ieder staat in een specifieke traditie, de auteur van dit boekje in een traditie die God wil eren en dienen in vrijheid en verdraagzaamheid. Wat betekent dat? (hoofdstuk 7)

Tot slot: het boekje nodigt u hopelijk uit verder te gaan met de vraag naar God, uw God. Maar, u hebt er recht op ook kort iets te horen over de God van de auteur, mijn God dus (hoofdstuk 8).

Hoewel je zou kunnen denken dat in de loop van duizenden jaren wel zo'n beetje alles over God gezegd en geschreven zal zijn, hoop ik de lezer van dit kleine boekje over de grote God toch iets mee te geven wat voor hem of haar van betekenis kan zijn. Niet een nieuw beeld van God, want beelden van hem zijn er genoeg, voor elk wat wils. Niet een geschiedenis van God of een welles/nietes

spelletje over zijn bestaan. Ook niet een zelfhulpboek om in tien stappen dichterbij God te komen of een geloofsgetuigenis. Want aan de deur wordt niet gekocht en bekeerd was u ook al. Maar wel: het resultaat van mijn persoonlijke zoektocht, welk resultaat misschien ook van betekenis kan zijn voor uw persoonlijke zoektocht.

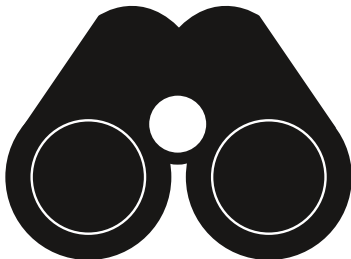
Helemaal tot slot:

God met hoofd- of met kleine letter, Hij, Zij of Het? Voor veel mensen is God niet een soort-, maar een persoonsnaam. Uit respect schrijf ik over God, ook al functioneert het woord ook in dit boekje soms als soortnaam. Vroeger was die God meestal een Hij, zeker in de patriarchale culturen waarin de meeste religies zijn ontstaan. Omdat dat misverstand geeft gebruik ik zoveel mogelijk alleen het woord God. En als het echt niet anders kan spreek ik over hij. Met kleine letter, dat dan weer wel.

I Hoe God vele gezichten kreeg

Wat God betreft leven we in een buitengewoon boeiende tijd. God fascineert, zeker in een gesecculariseerd én multireligieus land als Nederland. Ook hier wordt God door miljoenen aanbeden, door christenen in alle soort en maat, door hindoes en moslims en alles daartussen. Het kan trouwens nog veel massaler. In februari 2013 kwamen in 55 dagen bijna honderd miljoen hindoes samen in Allahabad, de stad in India waar de Ganges en de Yamuna samenvloeien. Nergens in de wereld komen meer mensen bijeen dan bij deze gebeurtenis. De BBC maakte er een fascinerende documentaire over, *Kumbh Mela, The Greatest Show On Earth*. Ongelooflijk. Zoveel mensen die zich juist deze dagen willen reinigen van hun zonden in relatie tot de God/goden die zij vereren (de vele goden van het hindoeïsme worden vaak gezien als manifestaties van de ene God).

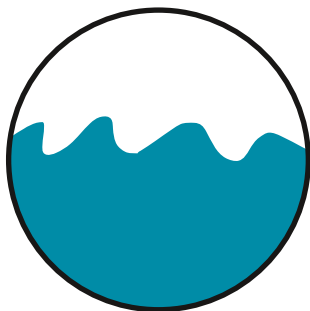
Zo'n blik buitenslands relateert het vaak wat tobberige spreken over God in Nederland, vooral in kerkelijk verband. Wereldwijd neemt het aantal mensen dat zich religieus noemt nog toe, tot bijna 90 procent van de wereldbevolking. We hoeven daar beslist niet triomfantelijk over te doen. Over de inhoud van hun religie is daarmee

nog niets gezegd. Maar we moeten ook niet te snel roepen dat steeds minder mensen in God geloven, of dat hij op sterven na dood is.

Vele malen immers werd God dood verklaard, en toch is hij er nog steeds. Op duizend en één manier wordt God ervaren en gedacht, geëerd en gediend. Alleen al in de islamitische traditie worden aan God 99 schone namen toegekend. Om aan te geven dat het aantal namen voor God nooit uitgeput raakt. Het laatste woord over God zal dus nooit worden gesproken en nooit zal een laatste gelovige het licht uit doen dat God ooit ontstak.

Maar, is er dan niets veranderd, is alles gebleven zoals het altijd was? Wie dat beweert heeft de blik te veel naar

binnen of op het verleden gericht. Er is wél het nodige veranderd, ook los van het feit dat Nederland een multireligieus land geworden is. Boektitels als *Hoe God verdween uit Jorwerd* (van Geert Mak) zeggen wat dat betreft genoeg. God verdween wel degelijk, samen met het geloof, uit heel wat sectoren van de maatschappij. Vroeger was God, streng maar rechtvaardig, alomtegenwoordig, vandaag is hij verdrongen naar het privé domein. Het machtige opperwezen van weleer is geërodeerd. Voor een substantieel deel van de Nederlanders is God niet meer dan een vage herinnering aan het verleden, een ‘wegstervende echo’ zoals ik ergens las. Dat is de ene kant van het verhaal. Er is wel degelijk iets

gebeurd rond God. De andere kant van het verhaal is dat het geloof in God in de (post-)moderne wereld toch is blijven bestaan, niet als zekerheid, maar wel als serieus te nemen mogelijkheid. De Canadese filosoof Charles Taylor benadrukt dat in zijn grote studie *Een seculiere tijd*. Ook hij constateert dat de wereld gesecculariseerd is, onttoverd. De bril, het kader, waardoor wij de wereld om ons heen, onze medemensen en onszelf bezien, is een zogenaamd immanent, een natuurlijk kader geworden. Het is een eendimensionaal, wetenschappelijk kader, waarbij de zichtbare werkelijkheid de maat van alle dingen is geworden. Dit kader heeft geen verbinding meer met een transcendent, bovennatuurlijk verband zoals dat vanouds in religies aan de orde is; een niet-zichtbare werkelijkheid achter en boven de dingen, de dieptedimensie van het bestaan. Dat immanente kader sluit naadloos aan bij de opkomst van de moderne natuurwetenschap en het mechanische, eendimensionale wereldbeeld. Die immanente orde is zichzelf genoeg en kan uitstekend los van God bestaan.

En toch, zo benadrukt Taylor, die immanente orde dwingt op zichzelf niet tot een keuze voor of tegen geloof in God. Onttovering van de wereld, secularisatie en ontkerkelijkheid vallen niet samen met afscheid van God. De keuze voor Godsgeloof blijft ook in onze (post)moderne wereld als aangevochten mogelijkheid bestaan. In zijn

dikke boek zoekt Taylor naar openingen in het dominante, potentieel gesloten, wereldbeeld. Een bijzondere, zo u wilt religieuze ervaring van volheid, beschreven door de lang in gevangenschap verkerende Tsjechische dissident en latere president Vaclav Havel, wordt door Taylor met graagte geciteerd: 'ik werd overspoeld door een gevoel van ultiem geluk en van een ultiem in harmonie zijn met de wereld en met mijzelf'.

Maar, als de mogelijkheid om in God te geloven ook in een onttoverde wereld is blijven bestaan, hoe ziet God er dan uit?

Het antwoord luidt dat God vele gezichten heeft gekregen. Het oude gezicht van God is niet geheel verdwenen, maar er zijn vele gezichten naast gekomen. Nieuwe visies, denkmodellen en zoekontwerpen. We stellen tegenwoordig ons eigen religieuze pakket samen. In dat kader halen we het beeld van Christus-aan-het-kruis van de muur, maar kopen in het tuincentrum ter compensatie een stevig Boeddha-beeld. Geen kerkelijke autoriteit die dat nog verbieden kan. Mensen bepalen zelf of en hoe zij zich vrij maken van traditionele Godsvoorstellingen. Zij komen tot een persoonlijke, actuele invulling van het Godsbegrip op grond van eigen ervaringen en opvattingen. Daarbij wordt overigens ook weer op de traditie teruggesproken, want we zijn vaak minder origineel dan we zelf denken.

G. Od

verhuisd...

God is beslist niet dood, maar voor veel mensen wel verhuisd: van een bovennatuurlijke hemelse werkelijkheid naar de aarde, naar de wereld van alledag; van buiten ons naar binnen in ons als een diepste grond; van streng naar liefhebbend, van vervat in grote leerstellige woorden naar hoorbaar in mystieke stilte. God is van een persoon een geestelijke kracht geworden. Voor velen impliceert dat het afscheid van God als almachtig en alwetend, als een wezen dat actief in ons leven ingrijpt onder het motto: 'de mens wikt, maar God beschikt'. Zo kreeg God vele gezichten zonder dat het oude gezicht geheel verdween. In het boek *De Lage Landen en het hogere* wordt dat mooi beschreven. In het breed uitwaaierende geestelijke landschap van het hogere zijn de oude sedimenten nog herkenbaar, voor wie goed kijkt. Wie met kennis van zaken graaft, vindt Gods sporen overal terug. Inderdaad, God is voorbijgegaan maar niet voorbij...

Overigens, dat God vele gezichten kreeg betekent niet dat Gods oude gezicht geen enkele toekomst meer heeft. Wie zou dat durven voorspellen? Het oude beeld, het oude gezicht zou ook weleens een heilzame correctie kunnen bieden op een al te particulier beeld van God, zoiets als 'iedereen z'n eigen (af)godje'. De nieuwe gezichten van God hebben ook zo hun eenzijdigheden, die kritisch mogen worden bevraagd. Zo wordt in het boek *Tot hier heeft de Heer ons geholpen* gesteld dat alles aan God lief en aardig is

geworden. God is een lievige Sinterklaas geworden, de roe van Piet ontbreekt tegenwoordig. We moeten oppassen niet in de valkuil van veel liberale theologen te vallen, die dachten dat er uiteindelijk maar één gezicht van God over zou blijven, hun eigen verlichte, intellectuele beeld van God. De vele gezichten van God zullen blijven bestaan. Er komen er wellicht nog meer bij, en juist dat maakt de vraag naar God zo interessant. En wat is precies oud, wat is nieuw? Als je een mystiek gedicht van de zeventiende-eeuwse Nederlandse boekillustrator en dichter Jan Luyken leest, dan werd kennelijk ook honderden jaren geleden al afscheid genomen van een God die ver weg in de hemel troont:

Ick meenden oock de Godheyt woonde verre,
In eenen troon hoog boven maen en sterre,
En heften menighmael myn oogh,
Met diep versuchten naer om hoogh;
Maer toen ghy u beliefden te openbaren,
Toen sagh ick niets van boven neder varen;
Maer in den grond van myn gemoet,
Daer wierd het lieflyck ende soet.
Daer quamt ghy uyt der diepten uytwaerts dringen.
En, als een bron, myn dorstigh hart bespringen.
Soo dat ick u, o God! Bevondt,
Te zyn den grondt van mynen grondt (...)

Vele gezichten heeft God dus, maar hoe ervaren mensen iets van die God-met-de-vele-gezichten?

2 God ervaren in de Fokke Simonszstraat?

‘Het leven bestaat en het bestaan leeft. Ik ben deel van dit bestaande leven en van dit levende bestaan. Met iedereen en alles zijn wij allemaal deel van dit leven en hebben wij deel aan dit bestaan.

Hoe en waarom en waardoor en waartoe? Op die vragen vul ik het mij aangeleerde woordje “God” in. Daarmee vervalt voor mij de vraag of God bestaat. Die vraag verwijst dan naar het bestaan zelf, naar ons bestaan, naar mijn bestaan.

Zo vaak die vragen naar het hoe en waarom mij overvallen, zo vaak word ik geconfronteerd met het ongelofelijke van dit leven. Dit bestaat niet! Dit kan niet mogelijk zijn! Hoe is dit leven in Godsnaam mogelijk?

Soms kan het me radeloos maken als de verschrikkingen van het leven te overweldigend op me afkomen. Dan ervaar ik dit leven als een niet te tillen, uitzichtloze opgAAF. Bij wie anders kan ik terecht met mijn wanhoop dan bij de God-van-het-waarom-en-waartoe?

Gelukkig voel ik ook dikwijls heel diep een grote eerbied, dankbaarheid, verwondering voor zoveel goeds en moois. Dan ervaar ik dit leven als een kostbaar geschenk.

De (opper)schenker daarvan noem ik dan maar “God”.
Tegen wie kan ik anders “dank je wel!” zeggen?’

Voor de vrouw die deze woorden aan het papier toe-
vertrouwde in het maandblad van de remonstranten,
hangen God en ervaringen met elkaar samen. Op een
aantal momenten ervoer zij haar leven als een geschenk
van de ‘God-van-het-waarom-en-waartoe’. Met deze
verbinding van God en ervaring is zij een kind van haar
tijd. Ervaringen, liefst uit het leven gegrepen, staan in
onze wereld centraal. Zowel privé, op straat als op tv.
En ook in het geloof staat niet de leer maar het leven
centraal, niet de doctrine maar het verhaal, kortom de
ervaring en de beleving. Het verklaart mede het succes
van *The Passion*, nu reeds een aantal jaren uitgezonden
op tv op Witte Donderdag. Het verhaal van Jezus’ lijden
wordt hier verteld met hulp van het Nederlandstalige
levenslied. Voormalig politicus Wouter Bos liet er in het
programma *Zomergasten* een fragment van zien. Nee, de
vraag of hij gelovig was vond hij maar een lastige en hij
beantwoordde die vraag liever niet voor de camera. Maar
hier keek hij gefascineerd naar, dit raakte hem emotio-
neel.

Nu is ervaring natuurlijk niet hetzelfde als beleving.
Denk bijvoorbeeld maar aan het woord levenservaring.
Je kunt zeggen dat de ervaring de beleving, leven in het

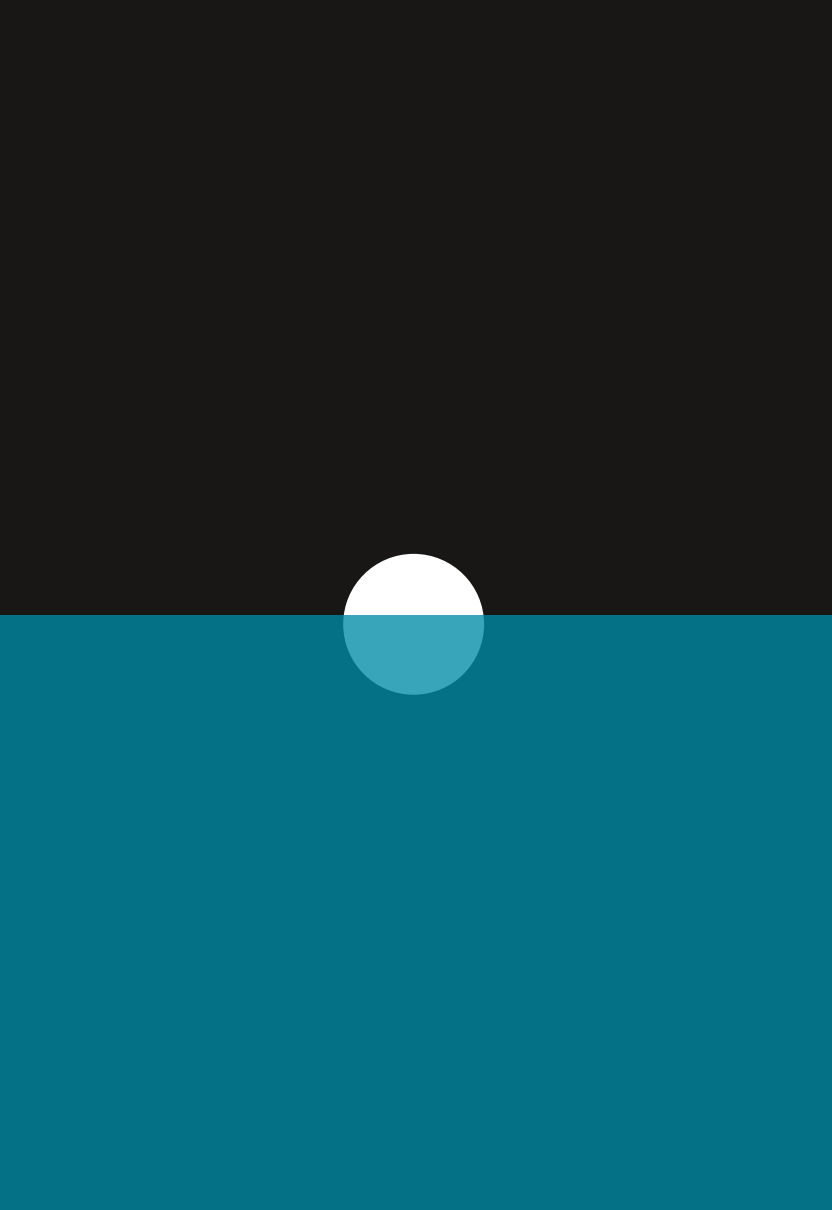
moment, van betekenis voorziet. Ervaring interpreteert de beleving, plaatst die beleving in een bepaald perspectief. En dat roept de vraag op met welke ervaringen in hun leven mensen God verbinden. In het begincitaat van dit hoofdstuk wordt God, het ‘aangeleerde woordje’, verbonden met de vragen naar het hoe en waarom die een mens kunnen overvallen, en deze vrouw op met name twee momenten: bij ‘de verschrikkingen van het leven’ die overweldigend op haar af kunnen komen, maar ook bij het ‘goeds en moois’ dat het leven voor haar in petto heeft. In het eerste moment ervaart de vrouw het leven als een niet te tillen last en uitzichtloze opgave, en bij wie anders dan bij de God-van-het-waarom-en-waartoe kan zij met haar wanhoop terecht? In het tweede moment, als zij eerbied, dankbaarheid en verwondering voelt, ervaart de vrouw het leven als een kostbaar geschenk. Ook die ervaring verbindt ze met God, de opperschenker, want tegen wie anders zou ze dank je wel kunnen zeggen?

Uit het citaat komt naar voren dat er behoefte, zo niet noodzaak wordt gevoeld om intense ervaringen en God met elkaar te verbinden: ervaringen van dankbaarheid bijvoorbeeld, van vreugde en verdriet, van schuld, angst en hoop. Het zijn ervaringen die vaak te maken hebben met zogenaemde *life-events*: geboorte, volwassenwording, huwelijk, lijden, sterven. Maar het kan ook gaan om de

ervaring deel uit te maken van een omvattend geheel; de ervaring aangesproken te worden op je doen en laten, verantwoordelijk en/of geroepen te zijn; de ervaring van een nieuw begin of van een intensiteit in een relatie die het puur menselijke overstijgt. Wil dat zeggen dat het dus alleen om heel intense ervaringen gaat? Dat moet ieder voor zichzelf bepalen. Een bekend kerkliedje begint met de regel: 'op bergen en in dalen, ja overal is God'. De regel drukt uit dat God met elke soort ervaring verbonden kan worden, ja dat God in elke soort van ervaring ervaren kan worden: in stilte en in strijd, in woord en gebaar, op zee en op het strand. In heilige ruimtes of tijdens het popconcert, aan de grenzen van het bestaan of in een huis-tuin-en-keuken-moment.

Ik denk dat de ervaringen waarover het in dit hoofdstuk gaat voor ieder mens herkenbaar zijn. Je hoeft er beslist niet 'gelovig' voor te zijn. Het interessante is dat diezelfde ervaringen heel verschillend worden geïnterpreteerd, met verschillende woorden in een verschillende taal.

Mensen ervaren dezelfde zonsondergang, de een ziet er Gods werking in, de ander beleeft het even intens maar zonder God. De een ontmoet en helpt een vluchteling en herkent in zijn/haar gelaat het gelaat van God. De ander ontmoet en helpt diezelfde vluchteling zonder God te zien. Een en dezelfde ervaring, door de een met godsdienst en God verbonden, door de ander niet. Maar

wie behoefte voelt die ervaring met God te verbinden, die drukt daarmee uit in die ervaring iets te ondervinden, te ondergaan, dat groter is dan hijzelf.

Tot slot sta ik nog stil bij een heel belangrijke vorm van God ervaren, het ervaren van God in een medemens. In veel godsdiensten, ook in jodendom, christendom en islam, horen ze onverbrekkelijk bij elkaar, godsdienst en mensendienst. Dienst aan God is dienst aan de medemens en omgekeerd. Dienst aan de medemens is een opdracht, want God kan het niet alleen. Hij heeft onze mensenhanden nodig, hij helpt via ons. Het mooie is dat omgekeerd juist door die mensenhanden, door concrete hulp, troost en zorg mensen de betekenis van God in hun leven ervaren. Op ontroerende wijze werd me dat nog weer eens duidelijk in de berichtgeving over de Kosovo-oorlog in 1999.

Stelt u zich een vluchtelingenkamp in Albanië voor. De tv-journalist heeft een vrouw voor de camera gekregen die alles kwijt is behalve haar kinderen. Hij vraagt haar: wat betekent deze ellende voor uw geloof?

De vrouw begrijpt de vraag niet goed. De interviewer herhaalt dus: wat betekent deze ellende voor uw geloof, u kunt toch eigenlijk niet meer in God geloven met al deze ellende die u zelf en anderen getroffen heeft?

De vrouw lacht, vol onbegrip over de vraagstelling en

zegt dan: niet meer in God geloven? Hoe bedoelt u? Wij stellen juist al ons vertrouwen op God. Hij is de enige die wij nog hebben. Al ons vertrouwen stellen we op God. Ongelovig vraagt de interviewer nu op zijn beurt: hoe bedoelt ú?

En dan antwoordt deze vluchteling: God is bij ons. Hij heeft ons mensen gezonden die ons opvangen, hij heeft handen en voeten gezonden die ons helpen, mensen die ons de kracht gaven om toch door te gaan.

De interviewer is eindelijk stil. Zou hij het begrepen hebben?

Voor mij is het in ieder geval een indrukwekkend getuigenis én van de geestkracht van deze vrouw, én van haar geloof in de nabijheid van Gods liefde die zij ervaren heeft in helpende mensen om zich heen.

Dan neem ik u mee naar de Fokke Simonszstraat, of liever gezegd naar het bekende gedicht van Willem Wilmink, *God woont in de Fokke Simonszstraat*. Wilmink dicht dat God het helemaal gehad heeft met de aarde. Het is er een dusdanige rotzooi geworden dat er niets meer mee te beginnen is. Al zouden we tot inkeer komen en God alsnog overstelpen met 'eredienst en dankgebed', het zou niets helpen. Er wordt 'een punt achter gezet'.

God woont in de Fokke Simonszstraat

Ik hoorde het van een zeereerwaarde
en hoogbejaarde dominee:
de Here wou met onze aarde
niet één dag langer meer in zee.

Al zouden wij Hem overstelpen
met eredienst en dankgebed,
het zou geen ene moer meer helpen:
er werd een punt achter gezet.

Maar zie: daar was diezelfde morgen
zo'n rotjoch in de grote stad
een doodziek duiffie aan 't verzorgen
dat-ie op straat gevonden had.

'Kristus, wat mot je dan? Wat wil je?
Ja, kijk me maar es effe an.
Godsallejeisis, beest, wat tril je.
Leg nou toch effe rustig, man.'

Toen heeft de Heer Zijn toorn bedwongen,
want Hij kreeg schik in het geval.
Hij spaarde dus de kleine jongen,
de zieke duif en het heelal.

Het gedicht frappeert me omdat het ons vertrouwde perspectief op humoristische wijze omdraait. Het gaat hier niet om de wijze waarop wij God ervaren, maar omgekeerd, om de wijze waarop God ons ervaart. Zowel negatief als positief. Eerst heeft hij genoeg van ons, als in de tijd van de ark van Noach en de zondvloed. Maar het kan verkeren, want voor God geldt kennelijk net als voor ons: de ervaring van een bijzondere gebeurtenis, al lijkt die nog zo onbeduidend, doet wonderen. God spaart de kleine jongen, de zieke duif en het heeal. Op bergen en in dalen, ja overal is God. Ook in de Amsterdamse Fokke Simonszstraat.

3 Nadenken over God

NRC Handelsblad vroeg lezers om definities van God. Er kwamen ruim driehonderd reacties binnen. Veel definities bevatten een tegenstelling tussen denken en God. God wordt bijvoorbeeld gedefinieerd als ‘het kortste woord voor het onbegrip van mensen’. Volgens een van de inzenders staat de afkorting g.o.d. voor: ‘geloven ont-kent denken’ of is het een kapstok ‘waaraan je alles op kunt hangen wat je niet begrijpt’. Er is trouwens ook een reactie die stelt dat God een paraplu is die onzichtbaar over ons heen hangt en ons beschermt. Maar de meeste inzenders beschouwen de relatie tussen geloof, God en denken als zeer problematisch. God en het denken, God en de wetenschap, ze vormen elkaars tegenpolen. Wat we nog niet kunnen verklaren noemen we God, en als we het wel kunnen verklaren hebben we God er niet meer bij nodig. Je ziet deze tegenstelling terugkeren in discussies in de sfeer van ‘schepping of evolutie’, ‘toeval of *Intelligent Design*’, ‘God of Darwin’.

Sowieso vinden veel mensen dat je over geloof, en zeker over God, niet met elkaar kunt spreken op basis van argumenten. God kun je nu eenmaal niet zien, laat staan bewijzen, en dan ben je snel uitgediscussieerd. Je gelooft in God of niet, dat is een subjectieve keuze die je verder

niet kunt beargumenteren. Ook in de gelovige zelf strijden verstand en gevoel, verstand en geloof met elkaar. In de woorden van de negentiende-eeuwse vrijzinnige dichter-dominee De Génestet:

Doe ik mijn ogen toe,
Dan wil ik het wel geloven;
Doch als ik ze opendoe
Komt weer de Twijfel boven.

In dit kader vond ik het verrassend om te lezen dat de jonge Nederlandse filosoof Emanuel Rutten in 2012 met een nieuw godsbewijs kwam, of beter een godsargument. Volgens Rutten is het redelijker wel dan niet te geloven, al geeft hij onmiddellijk toe dat het in het geloof ook voor hem niet primair om rationele argumenten gaat. Met hulp van wiskundige formules probeert Rutten het bestaan aannemelijk te maken van een ‘Persoonlijke Eerste Oorzaak’. Ik zal u die formules besparen, maar ik noem Rutten hier omdat hij met zijn godsargument in een lange traditie staat. Eeuwenlang was men van mening dat het bestaan van God te bewijzen viel en dat ieder mens met gezond verstand dat in kon zien. Natuurlijk, tussen geloof en rede bestond verschil, maar ze lagen in elkaars verlengde en dus kon het verschil altijd worden overbrugd. Geloof in God en in zijn openbaring

was niet in tegenspraak met rede en wetenschap. Leek dat wel het geval, dan had de waarheid van het geloof natuurlijk het eerste en laatste woord. Maar die tijd is allang voorbij. Tegenwoordig heeft in de wereld van rede en wetenschap de geloofswaarheid niet langer het eerste en laatste woord. Integendeel. God heeft in die wereld niets te zoeken. God is niet empirisch waarneembaar, een rationeel fundament voor hem is er evenmin. Mij helpt het om geloof en rede, God en wetenschap niet als tegengesteld te zien maar als betrekking hebbend op verschillende terreinen van het leven. De rede houdt zich bezig met redeneren en argumenteren, de wetenschap met empirisch onderzoek van de waarneembare werkelijkheid; in het geloof gaat het eerder over zin dan over zijn, over gevoel, emotie en ervaring. Ik kan het verschil illustreren aan de hand van de begrippen evolutie en schepping. Als in de Bijbel en vele andere heilige boeken gesproken wordt over de wereld als Gods schepping, dan lees ik dat niet als een pre-darwinistische evolutietheorie. Scheppingsverhalen zijn voor mij geen historische beschouwingen over het oerbegin en hoe het daarna verder ging. Het zijn menselijke lofzangen op de wereld waarin wij leven, beeldrijke, poëtische ontboezemingen ten aanzien van de vraag waarom en waartoe wij mensen hier op aarde bestaan. Het scheppingsverhaal in de Bijbel klinkt als een lied van dankbaarheid dat de aarde meer is

dan een gevecht op leven en dood van allen tegen allen. Het klinkt als een lied van verwondering dat er ordening in de chaos is, dat er levensverband en samenhang is en onderscheid tussen goed en kwaad. Kortom, het gaat in zulke mythische verhalen niet om de vraag hoe de wereld wetenschappelijk precies in elkaar steekt, maar om de vraag hoe de wereld in elkaar moet steken om goede schepping te zijn. En dat in relatie tot onze eigen bijdrage en in relatie tot God, als scheppende geestkracht en als mysterie achter de waarneembare werkelijkheid.

Voor mij bestaat er dus geen tegenstelling tussen geloven en denken, God en wetenschap, maar erkenning dat verschillende levensterreinen om verschillende benaderingen vragen. De Franse filosoof Blaise Pascal maakte in de zeventiende eeuw al onderscheid tussen verschillende manieren van denken. Hij sprak van een wiskundige wijze van denken die beetje bij beetje kennis van de werkelijkheid verzamelt en systematiseert, en daarnaast van een denken 'van wat ons ontsnapt', een subjectieve denkwijze, die intuïtief het geheel overziet. Bij die tweede wijze van denken komt het geloof in beeld. Ja zei Pascal, de rede heeft niet het monopolie op de waarheid. Het hart heeft zijn eigen waardevolle redenen die de rede niet kent.

De aan mensen geschonken denkkraft vertelt niet uitputtend hoe de wereld in elkaar steekt en al helemaal niet waartoe wij eigenlijk op aarde zijn en wat onze opdracht hier is. Ik geloof dat de werkelijkheid waarin wij leven geheimzinniger, rijker en veelsoortiger is dan de zintuiglijk waarneembare realiteit van natuur en geschiedenis. En dus heeft geloof eigen recht van spreken. In een eigensoortige taal die de mogelijkheid biedt om onze ervaring met het diepteperspectief in ons leven te benoemen. Die eigensoortige taal is een religieuze, een geloofstaal, en ook die moet je leren spreken. Ergens las ik in dit verband het verhelderende onder-

scheid tussen eerste en tweede taal, tussen huis-tuin-en-keukentaal en relationele, poëtische taal. Die eerste taal is concreet en wordt gesproken in het dagelijks leven.

Het is een taal waarvan de woorden verwijzen naar aanwijsbare zaken in de werkelijkheid om ons heen: dit gebouw, die auto, deze afspraak morgenmiddag om 18.00 uur. Maar om onze diepere emoties, verlangens en ervaringen uit te drukken, daarvoor is een tweede taal nodig, de taal van dichters en zieners, van profeten en mystici. Die taal probeert onder woorden te brengen wat eigenlijk niet in woorden te vatten is: wat ons ten diepste raakt, wat ons ten diepste op de been houdt in het leven, wie of wat ons na verwonding troost en door het kwetsbare leven draagt. Tot die tweede taal hoort ook religieuze taal.

Wat precies de aard is van de werkelijkheid waar religieuze taal naar verwijst is niet in woorden uit te drukken. Ze hint op een mysterieuze, op een goddelijke werkelijkheid achter onze alledaagse, empirisch waarneembare werkelijkheid. Religieuze taal doet dat verwijzend, met hulp van begrippen, beelden en symbolen uit de wereld van alledag. Zo wordt van God gezegd dat hij is als een herder, als licht. Niet letterlijk natuurlijk, maar toch onthullen die woorden iets van wie God is en hoe hij ervaren wordt. Ik zelf ervaar deze religieuze taal als een heel waardevolle aanvulling op de andere talen die ik heb

leren spreken. Ik noem het een verdiepende taal die de andere talen van perspectief voorziet.

Religieuze woorden over God zijn nooit wetenschappelijke definities van God. Het zijn verwijzingen naar wat onze zintuiglijke waarneming en ons verstand te boven gaat. Religieuze woorden kunnen ons openen voor een andere dimensie van het bestaan, die óók zinvol en waardevol is. Maar ze kunnen dat alleen als ze te allen tijde recht doen aan de uiteindelijke *onzegbaarheid* van God. Religieus spreken moet een spreken zijn dat *het zwijgen vooronderstelt en articuleert*; een spreken dat nooit de bijzondere stilte vergeet waaruit het geboren werd. Daarin verschilt religieuze taal duidelijk van iedere andere taal.

4 Kunstzinnige blik op God

Alle eeuwen door hebben mensen, voortgestuwd door hun verbeeldingskracht, hun blik op God kunstzinnig verbeeld. Een prachtig voorbeeld is de letterlijk schitterende afbeelding van God (volgens sommigen Jezus) op het beroemde schilderij *Het Lam Gods* van de gebroeders Van Eyck te Gent.

Het schilderij dateert van 1432 en toont ons God in al zijn majesteitelijke verhevenheid. De scharlaken gewaden van de bebaarde vaderlijke figuur zijn schitterend versierd. Alles straalt verheven rijkdom uit: de kristallen scepter, elke mantelplooi, elke parel en de met edelstenen getooide tiara. Hier heeft God het oogverblindende gezicht van een Byzantijnse keizer gekregen. Maar naar zulke kunstzinnige blikken op God, hoe schitterend ook, ben ik in dit hoofdstuk niet op zoek. Het gaat me om kunst die de blik op God open houdt, die eerder

de vraag naar God stelt dan het antwoord geeft. Het gaat om kunst die de stilte zoekt, de lege plek. Het gaat om kunst die zich bewust is van de onmogelijkheid het raadsel ooit definitief te ontraadselen en de poging toch waagt. Vanuit een innerlijk gevoelde noodzaak.

Een gedicht van Judith Herzberg

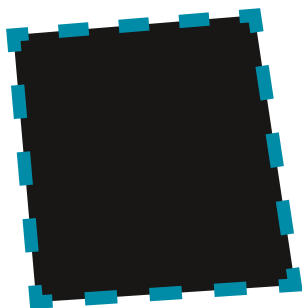
Hoe moeizaam en tegelijk hoe noodzakelijk die poging is, toont naar mijn gevoel Judith Herzberg in haar gedicht *Wat zij wilde schilderen* (1996). Slagen doet de kunstenaar nooit, en toch, het onomlijnde blijft onomlijnbaar lokken:

Wat zij wilde schilderen

Zij schildert wat zij niet kan eten
niet kan bezitten niet beschrijven.
Zij schildert wat niet stil blijft
zitten niet gelijk blijft
niet verandert. Zij schildert wat zij
niet kan kweken niet kan vangen
niet vergeten. Zij schildert
wat zij niet kan raden pakken
of begrijpen. Wat ze niet
omhelzen kan verwennen

of verwijten. Verwaarlozen,
laten verwilderen. Omhakken,
verscheuren. Verbranden.
Betreuren. Zij schildert
waar zij niet van slapen kan
wat ze zich niet herinnert,
niet in kleur. Wat zij niet zingen
kan niet juichen.
Het onomlijnde blijft
onomlijnbaar lokken.

Juist wat zij niet kan raden, pakken of begrijpen móet
zij schilderen. Alleen zo komt het onomlijnde toch iets
naderbij.

Samuel Beckett, *Wachten op Godot*

Of het onomlijnde echt naderbij komt, ja of het überhaupt bestaat, dat is de intrigerende vraag van de Ierse schrijver Samuel Beckett in zijn toneelstuk *Waiting for Godot* (1954, oorspronkelijk in het Frans geschreven in 1952). Voor mij belichaamt het stuk de fundamentele onzekerheid van ieder mens die er voor kiest in een specifieke (geloofs)traditie te staan. Zeker weet je het nooit, uiteindelijk kan alles anders blijken te liggen, en toch geef je niet op.

Twee zwervers, Estragon en Vladimir, wachten op de komst van een zekere Godot. Wie die Godot precies is blijft onduidelijk. En ook of Godot nu wel of niet komt. Beckett heeft met het woord Godot een bewuste verwijzing naar ons begrip God willen geven, maar Godot zou ook algemener op idealen kunnen slaan. Of God bestaat en zich aan ons zal openbaren, of idealen ooit werkelijkheid zullen worden, we kunnen er nooit zeker van zijn. Maar het stuk gaat uiteindelijk minder over die grote onbekende, Godot, dan over het wachten op hem. Het wachten van twee mensen, u en ik, die het nodige beleven tijdens het wachten. Er wordt gedacht en gesproken, er wordt getwijfeld en verlangd. Het wachten lijkt soms uitzichtloos, zinloos zelfs. En tegelijk geeft het structuur, zin en samenhang aan het leven van die twee

wachtenden. Als een van de twee er mee op wil houden en uitroept: wat doen we hier eigenlijk nog, dan herinnert de ander er aan dat er toch gewacht moet worden, gewacht op Godot. Wachten geeft structuur, zin en samenhang. Becketts toneelstuk is vaak geïnterpreteerd als een somber stuk. Men wacht nog wel op iets, men verlangt er ook wel naar, maar het is absoluut niet meer duidelijk wie of wat dat iets dan is, en dus is het wachten eigenlijk zinloos. Estragon en Vladimir als ontheemde mensen in een onttoverde wereld. Wellicht nog op zoek, maar zonder overtuiging, met hoogstens een vage herinnering aan een zekere Godot. Maar ik interpreteer het stuk minder somber: zij wachten in ieder geval nog. Zij blijven verlangen, zij blijven hopen, op iets, op iemand. Ze leggen zich er niet bij neer dat er helemaal niets zou zijn. Wachten op Godot, dat is voor mij: hopen dat het leven toch diepere zin en samenhang heeft, ondanks alle schijnbare bewijzen van het tegendeel.

Een schilderij van Edvard Munch

Geeft de titel van Becketts toneelstuk nog een impliciete verwijzing naar God, in het schilderij *Levensdans* (1899/1900) van de Noorse schilder Edvard Munch lijkt elke verwijzing naar God op het eerste gezicht afwezig. Het schilderij is exemplarisch voor een onderwerp

waarmee Munch een groot deel van zijn leven bezig is geweest: de opstelling van een zogenoemd Levensfries, een serie beelden van het leven, met als centrale thema's: liefde, angst en dood. De symbolische levensdans is een levensfries in het klein, met de liefde als centraal thema. De compositie, die de werkelijkheid van alledag verre overstijgt, is geplaatst in een prachtig landschap. We kijken uit over strand en zee. Drie vrouwenfiguren staan centraal. Links een jonge blonde vrouw, vol van hoop aan het begin van haar liefdesleven. Ze is gekleed in het wit van de onschuld, met een bloem in haar hand. In het midden een wat oudere vrouw in het rood, dansend met de man van haar leven. Rechts zien we een oude vrouw in het zwart, die als het ware achterom kijkt naar de tijd die vervloog. De tijd keert niet weerom. Op de achtergrond dansen nog andere paren, de maan weerspiegelt in het water in de vorm van een zuil.

Toen ik het schilderij voor het eerst zag, op een overzichtstentoonstelling van het werk van Munch in

Rotterdam, ontroerde het me direct. De drie symbolische vrouwenfiguren, ze staan voor het verglijden van de tijd, voor de vergankelijkheid van het leven, de cyclus van opkomst, bloei en verval waaraan alle leven onderworpen is. Je kunt je daar soms heel erg bewust van zijn en het kan je ook weemoedig maken: alles komt op en vergaat, alles is 'lucht en leegte'. Maar in het schilderij van Munch is het verglijden ingebed in een landschap dat me troost biedt, in natuur die iets van eeuwigheid uitstraalt. Op die wijze roept het schilderij voor mij een harmonieuze eenheid op met alles wat is. Het nodigt me uit tot vrede met het bestaan, misschien zelfs tot vrede met de dood. Zonder leven geen dood, zonder dood geen leven. Op subtiele wijze wordt het besef in me wakker geroepen dat mijn individuele, gefragmenteerde bestaan deel is van een omvattend geheel. Een geheel dat oneindig groter is dan ikzelf.

George Harrison, *My Sweet Lord*

In de bekende song *My Sweet Lord* van ex-Beatle George Harrison is dat grotere geheel wel duidelijk benoemd als God. Het is zo'n liedje dat lang in je hoofd blijft nazingen als je het weer eens hoort, bijvoorbeeld bij de jaarlijkse Top 2000. Het weet, in ieder geval bij mij, een specifieke religieuze stemming wakker te roepen.

Dat Harrison tot aan zijn dood in 2001 aanhanger van de Transcendente Meditatie-leer van Maharishi Mahesh Yogi was, het klinkt zeker door in deze wereldhit uit 1970. Tegelijk verwoordt het lied een belangrijk aspect van iedere relatie tussen de mens en het goddelijke, het aspect van verering en overgave, het verlangen naar vereniging zelfs. Het ademt wellicht een wat gedateerde jarenzestig sfeer, maar het eerder zoekende dan stellende, het eerder vragende dan antwoordende spreekt me nog steeds aan. Het lied is geschreven vanuit een sterk verlangen om God te leren kennen, niet zozeer met het verstand als wel met het hart: 'I really want to see you lord, but it takes so long'. Hierbij gaat de joods-christelijke lofprijzing halleluja over in een van de belangrijkste spreuken (mantra's) uit het hindoeïsme: hare rama, hare krishna. Het hele lied functioneert eigenlijk als een soort mantra die tot religieuze vervoering moet leiden, en je ziet daarbij al snel de oranje gewaden van de Hare Krishna-beweging voor je geestesoog verschijnen. Niet ten onrechte, want verlangen naar God, lofprijzing en aanbidding, staan zowel bij hen als in *My Sweet Lord* centraal. Daarmee plaatst deze song uit de popcultuur zich in een lange traditie van religieus geïnspireerde muziek door de eeuwen heen, van Bach en Händel tot hedendaagse componisten als Gorécki. Het is muziek die het verlangen naar het goddelijke in een universele

taal van noten weet op te roepen en daarmee mensen in het hart raakt.

Een gedicht, een toneelstuk, een schilderij en een lied. Ze helpen me om me te openen voor de goddelijke dimensie van het bestaan. Tevens tonen ze me dat kunst er soms in slaagt een tipje van de sluier die God omhult op te lichten. Dat kunst iets laat zien en ervaren van wat anders verborgen blijft. Dan wordt het onomlijnde plotseling iets minder onomlijnd.

5 Bijbelse blik op God

Bijna alle heilige boeken vertellen op eigen wijze over bijzondere ervaringen van mensen met hun God. Dat geldt net zo goed voor de Bijbel als voor de Koran of de hindoeïstische Veda's. In dit hoofdstuk richt ik mijn blik specifiek op de Bijbel, die in onze cultuur en geschiedenis bepalend is geweest voor de wijze waarop wij nadenken over en mogelijk zoeken naar God. Maar die keuze voor de Bijbel betekent niet dat de Bijbel voor mij een exclusieve waarheid zou bezitten die andere heilige boeken ontberen.

Ik begin met de constatering dat de Bijbel een boek is vol boeken, met een ontstaansgeschiedenis van eeuwen. De Bijbel is een boek vol met verhalen over ervaringen van mensen met hun God. Het bevat dus menselijke blikken op God. Of en hoe God zelf met die blikken overeenkomt is een niet te beantwoorden vraag, ook al zijn veel gelovigen ervan overtuigd dat God zich in de Bijbel aan bijzondere mensen, aartsmoeders en -vaders, koningen en profeten, heeft geopenbaard. Zelf geloof ik dat in een aantal hoogtepunten van bijbelse vertelkunst de menselijke blik op God mede is geïnspireerd door God. In ieder geval kunnen bijbelverhalen ook meer dan tweeduizend jaar na dato helpen om onze blik op de goede manier te

richten, onze eigen ervaringen met de goddelijke dimensie van het bestaan te verwoorden, ja ons te openen voor God.

De bijbelverhalen leveren dus niet een eenduidig, uniform beeld van God op. Dé God van dé Bijbel bestaat niet. Het beeld van God ontwikkelt zich, is dan weer scherper, dan weer vager, en het waaiert ook in de Bijbel zelf vele kanten uit. In bijbelse tijden hebben mensen God op heel verschillende momenten in hun persoonlijke en gezamenlijke geschiedenis ervaren, zowel zijn aan- als afwezigheid. In tijden van vreugde en van verdriet, van hoop en zorg, van zekerheid en twijfel. In de Bijbel verhalen zij daarvan en reflecteren erop, beïnvloed door maatschappelijke omstandigheden, de historische context en de wijze waarop omliggende volkeren in hún God(en) geloofden.

Beelden van God – en het bijbels beeldverbod

Gezien de veelheid aan beelden verbaast het niet dat er een verbod kwam om een concreet beeld van God te maken. Dat zogenoemde beeldverbod is een explosief artikel gebleken. Het heeft in de geschiedenis tot vele beeldenstormen geleid, en daarmee tot vernietiging van vele prachtige kunstwerken als verbeelde expressies van

het goddelijke. Positief geformuleerd zou je kunnen stellen dat dit verbod rekening houdt met het feit dat het goddelijke in geen enkel beeld volledig te vangen is. Het verbod op het maken van beelden vormt het tweede van de zogenoemde Tien Geboden die Mozes in het bijbelboek Exodus op stenen tafelen van Godswegen ontvingt. Het zijn tien bevrijdende woorden die mensen van alle tijden en in heel verschillende omstandigheden willen helpen om een goed, zinvol leven te leiden, zowel met God als met elkaar. Karel Eykman maakte er een hertaling van, waarin ook dat tweede gebod klinkt als nieuw:

'Ik ben de God die jullie God is. Ik heb jullie vrij gemaakt toen jullie verdrukt werden. Zorg dan dat je vrij blijft, houd je aan Mij.
Denk niet dat je alles van Mij weet als je voor jezelf een vastomlijnd beeld van Mij gemaakt hebt.
Noem Mijn naam niet bij zaken waar Ik niet mee te maken wil hebben.
Op Mijn dag zal iedereen vrij zijn, dat moet je vieren.
Laat elkaar dan ook vrij op Mijn dag.
Je vader en moeder horen bij je. Laat ze niet in de steek, dan leef je.
Leef zo dat moord niet nodig is.
Blijf trouw aan wie bij je hoort.

Houd niet voor jezelf wat ook van anderen is.
Praat niet zo over een ander dat je niet te vertrouwen bent.
Ga niet zo met een ander om, dat het je er alleen maar om gaat hetzelfde te krijgen wat die ander al heeft.’

Zo kunnen de tien geboden luiden in taal van nu. Ze beslaan zowel de verticale als de horizontale dimensie van ons bestaan. Ze gaan evenzeer over de manier waarop wij ons tegenover God als tegenover elkaar hebben te gedragen. Veel bijbelverhalen zou je rond een of meer van de tien geboden kunnen groeperen. Als verhalen over de manier waarop het wel of juist niet lukte om een van deze bijzondere leefregels in het (samen)leven toe te passen. Overigens, voor wie schrikt van het aantal geboden, er is een verhaal over de joodse geleerde Hillel. Van een vreemdeling krijgt hij de volgende vraag voorgelegd: ‘als u mij de leer van het jodendom uit kunt leggen terwijl ik op één been sta, zal ik mij tot het jodendom bekeren’. Hillel antwoordt daarop met een variant van de zogenoemde gulden regel: ‘wat voor u verfoeilijk is, doe dat ook uw naaste niet aan: dat is de hele leer, de rest is commentaar’.

Natuurlijk zeggen de tien geboden het nodige over God, althans over de God van het volk van Israël. Maar zelfs dan blijft het tweede gebod van kracht: God is altijd weer anders dan wij denken. Dat geldt ook voor groeimodel-

len die nog wel eens op de God van de Bijbel worden ge-projecteerd: van particuliere stamgod zou hij toegegroeid zijn naar de universele God van liefde, van god tussen de goden tot enige God, van al te menselijke God tot God als geest. Ook aan zulke groeimodellen onttrekt de God van de Bijbel zich.

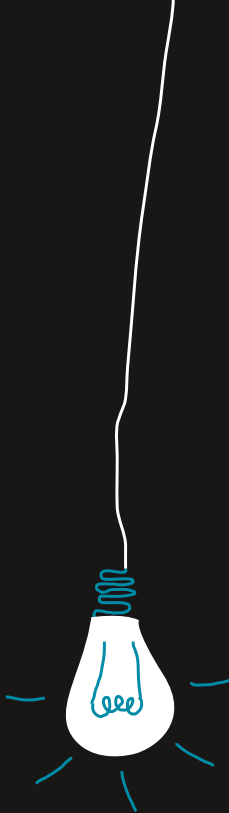
Dat maakt het er niet eenvoudiger op om, als je dat al zou willen, een beeld van God te bestrijden zoals de Engelse bioloog en overtuigd atheïst Richard Dawkins dat schildert. Dawkins noemt de God van het oude Israël buitengewoon onsympathiek. Afgunstig, kleinzielig, gewelddadig, oneerlijk. Een grimmig, wraaklustig Superwezen hoog in de hemel, alleen goedgunstig jegens diegenen die hem liefhebben. Is het vreemd dat in zijn naam de meest vreselijke misdaden zijn begaan? Het valt inderdaad niet te ontkennen dat er in de Bijbel óók verhalen over God staan die aanleiding kunnen geven tot Dawkins' schets. Maar wie zich wil laten inspireren door de bijbelverhalen hoeft zich niet met huid en haar over te leveren aan alle beelden van God die daarin naar voren komen. Selecteren mag, moet zelfs, en naast de verhalen die Dawkins accentueert zijn er gelukkig ook verhalen waarin wel een universele God van liefde naar voren komt.

Mijn selectie

Wat hieronder volgt is een heel korte, persoonlijke, selectie van verhalen die mij helpen om mijn blik op God te richten. In die verhalen wordt een aspect van God belicht dat voor mij van wezenlijke waarde is. Het gaat over God als schepper van licht, over God als *sparring partner* en over God als ‘een zachte bries’. De hier gebruikte beelden raken aan de essentie van wat het voor mij zo waardevol maakt bezig te zijn met de vraag naar God. God wordt in deze passages aangeduid als degene die van oudsher betrokken is bij het bestaan van licht en liefde in de wereld, ondanks donkerte en duisternis. Als een ‘tegenover’ dat jou niet loslaat, een ‘tegenover’ dat jou tegenspreekt, verontrust en uitdaagt over je eigen schaduw heen te springen. Ten slotte God als de eeuwige bron die juist in ‘stilte’ het meest nabij komt en ons kan aanraken. Licht, een ‘tegenover’, stilte, dat zijn de beelden die mij het meeste aanspreken.

God als schepper van licht

Het scheppingsverhaal aan het begin van het eerste boek van de Bijbel (Genesis 1) – je zou misschien beter van een loflied op de schepping kunnen spreken – legt

bij Gods scheppingsarbeid ten aanzien van de aarde de nadruk op het feit dat er licht moet komen.

God zei: 'Er moet licht komen,' en er was licht. God zag dat het licht goed was, en hij scheidde het licht van de duisternis....

De aarde lag er woest en doods bij, over alles lag duisternis. Maar Gods geest zweefde over de wateren en zijn scheppingskracht maakte dat licht zichtbaar werd. Het klinkt als een program: dit is de principiële inzet die alles wat er op volgt van een oriëntatiekader voorziet. Licht zal er zijn, als een vuurbaken op zee. Zo wordt licht van duister gescheiden, goed van kwaad, zo ontstaat een geordend levensverband. Gods aarde zal een goede aarde zijn, zelfs geschikt voor de kwetsbare nazaten van Adam en Eva. Helaas is, na deze principiële keuze voor het licht, het vervolg niet alleen maar rozengeur en maneschijn. Integendeel. Chaos dreigt steeds opnieuw de kosmos in de greep te krijgen. Duisternis bedreigt het licht en mensen van het licht blijken zich ook aan de duisternis over te kunnen geven. God kan zich dus niet terugtrekken in een eeuwige ruststand, als hij dat al zou willen. Zijn geest moet waakzaam en werkzaam blijven en hij nodigt mensen uit samen met hem de grens tussen licht en duisternis, tussen goed en kwaad te bewaken. Anders dooft het licht...

Na dit verhaal zal het geen bevreemding wekken dat God, die zo met het licht bezig is, zelf 'licht' wordt genoemd, dat hij als licht in ons midden is.

God als sparring partner

Eveneens in het bijbelboek Genesis staat het spannende verhaal van de tweeling Jakob en Esau. Nadat Jakob zijn broer met een slimme truc diens eerstgeboorterecht heeft ontfutseld moet hij vluchten. Jaren verblijft hij vervolgens bij een oom in het buitenland. Maar eens breekt de dag aan dat Jakob terugkeert naar huis, terug naar zijn geboortegrond, terug naar het beloofde land waar hij thuishoort. Het contact met Esau wil hij niet langer ontlopen, maar, hoe zou het zijn na al die jaren zonder contact? Zou Esau nog steeds kwaad zijn en zinnen op wraak? Uiteindelijk zal het meevallen. Esau zal Jakob opnieuw z'n broer noemen en blij zijn hem terug te zien. Maar dat weet Jakob niet als hij aan de grensrivier de Jabbok staat, de rivier die hij eerst moet oversteken voor hij het beloofde land binnen kan gaan. Aan de oever van de Jabbok beseft Jakob heel goed dat hij er nu alleen voor staat. Alle helpers ontvallen hem. Welke stap in zijn leven zet hij nu? Hij hield zich nogal eens op aan de grens van wat wel en niet geoorloofd is. Hij koos eerder het

duister dan het licht. Pootjehaker, hielenlichter, dat is de betekenis van zijn naam. Maar nu, zijn leven overpeinzend aan de grensrivier, zegt iets in z'n binnenste dat het ook anders kan en anders moet: een leven zonder list en bedrog, een leven in nieuwe verbondenheid met zijn broer en met zijn land. En precies op het moment dat Jakob de Jabbok dan eindelijk wil passeren grijpt iemand hem vast. Jakob worstelt de hele nacht met die iemand, zonder te weten wie het precies is. Is het soms Esau, zijn broer, die eindelijk wraak komt nemen op de bedrieger die hem zijn toekomst als eerstgeborene ontnam? Is die iemand Jakob zelf, worstelend met de donkere kanten van zijn onverwerkte verleden, met zijn angsten, zijn geweten ook? Wie het weet mag het zeggen, maar in de loop van het verhaal krijgt Jakobs geheimzinnige tegenstander ook de contouren van een afgezant van God, ja van God zelf, ook al blijft dat enigszins verborgen in het duister van de nacht.

Jakob zelf ervaart het wel degelijk zo. Aan de Jabbok worstelt hij met zijn broer en met zichzelf, maar ook met God. Met God, die hem in liefde en trouw ook op die grens van z'n leven niet loslaat. God, die hier zijn diepe verbondenheid met Jakob toont door het gevecht met hem aan te gaan, door *sparring partner*, tegenspeler, tegenstander te zijn. Hier, aan de grens, is Jakob niet geholpen met troostende of geruststellende woorden. Hier

moet hij gedwongen worden tot het uiterste te gaan. In deze strijd wordt de geblokkeerde toegang naar zijn diepste wezen en bestemming van Godswege opengebroken. Dit bevrijdt hem en als dat gebeurt, kan hij in het gelaat van Esau 'God zien' – en zijn broer om vergeving vragen. Jakob komt gehavend uit de worsteling te voorschijn, maar boven komt hij. Luctor et emergo. Eindelijk is hij in staat de taak op zich te nemen waartoe hij door God geroepen is: om stamvader van zijn volk te zijn.

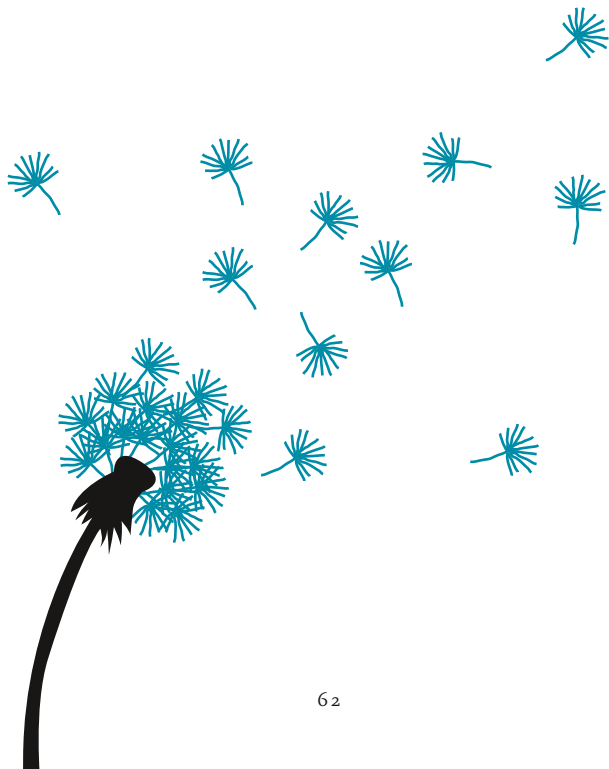
God als 'een zachte bries'

Ik stipte het al aan bij de bespreking van het beeldverbod, er bestaat in de joods-christelijke traditie een diep besef dat God zich altijd weer onttrekt aan de menselijke, al te menselijke beelden die wij van hem maken. De boodschap luidt dus dat we niet te krampachtig vast moeten houden aan ons eigen beeld van God. Het is de boodschap die ook de profeet Elia ontvangt tijdens een bijzondere ontmoeting met God op diens heilige berg, de Horeb.

Aan de ontmoeting op de berg is heel wat vooraf gegaan, zo lezen we in het bijbelboek Koningen, waar het verhaal van de profeet Elia te lezen is. Elia heeft een wedstrijd 'wie is de ware God' van een aantal collega-profeten ge-

wonnen. Het zijn profeten die een andere God aanhangen dan de God van Israël. Elia's overwinning wordt hem niet in dank afgenomen door zijn eigen koningin Izebel, ook een aanhanger van die andere God.

Elia slaat op de vlucht, en belandt op zijn vlucht in een diepe depressie. Hij wil liever dood dan zo verder

te moeten leven. Maar op het dieptepunt ontvangt hij nieuwe kracht van Godswege om verder te gaan en de uitnodiging om eindelijk God te ontmoeten op diens heilige berg. Staat Elia werkelijk open voor die ontmoeting of is hij nog te veel met zichzelf bezig, krachtpatser als hij is? Eenzaam voert hij zijn strijd ter meerdere eer en glorie van God. Zou zijn beeld van God niet ook een stuk van hemzelf bevatten: God als uitvergroete Elia, God als religieuze geweldenaar die tekeer gaat in een vliegende storm, een aardbeving, een alles verterend vuur?

In het verhaal gaat God op wonderlijke wijze aan al Elia's godsbeelden voorbij, stuk voor stuk slaat hij ze Elia uit handen. Eerst gaat er een grote, krachtige windvlaag voor God uit, een windvlaag die bergen splijt en rotsen aan stukken slaat, maar God bevindt zich niet in die windvlaag. Na de windvlaag komt er een aardbeving, maar ook in de aardbeving bevindt God zich niet. Na de aardbeving is er een vuur, en ook in dat vuur bevindt God zich niet. Pas in het gefluister van een zachte bries na het vuur, daarin bevindt zich God.

Hier is een ervaring van absolute geweldloosheid, en van stilte als draagster van Gods aanwezigheid. Verbijsterd slaat Elia de mantel voor zijn ogen. Hij wankelt. Maar vallen zal hij niet. Als zachte bries, als subtiële geestkracht is God hem niet alleen op de Horeb nabij.

Jezus' blik op God

Bovenstaande verhalen over de ervaringen van mensen met God zijn alle afkomstig uit het eerste of Oude Testament. In het tweede of Nieuwe Testament gaat het natuurlijk ook over God, maar dan in het bijzonder gezien door de liefdevolle blik van één persoon, Jezus van Nazaret. In de evangeliën krijgt vooral hij het woord. Zijn bijzondere blik op God heeft velen geïnspireerd, tot op de dag van vandaag. Jezus ervaart God als een diepe werkelijkheid in zijn leven, een werkelijkheid die hij heel intiem kan aanspreken met abba, papa. God is als een onbaatzuchtige, oprecht liefhebbende vader die zijn zoon in de armen sluit. Jezus voelt zich diep met die in de joodse traditie wortelende God verbonden. God is uniek en je moet hem liefhebben met heel je hart en heel je verstand. Maar je naaste moet je net zo innig leren liefhebben als God. Aan God doen impliceert goed doen. Dat was een boodschap die Jezus steeds weer uitdroeg, niet alleen met woorden maar ook met daden. Overall waar mensen dat in navolging van Jezus eveneens doen, wordt al iets zichtbaar van wat Jezus 'Gods koninkrijk' noemde. Jezus geloofde, in navolging van de oudtestamentische profeten, krachtig in de komst van dat vrederijk waar God alles in allen zou zijn. Hij nodigde mensen uit zich te openen voor de komst van dat rijk

van God en er actief naar op zoek te gaan. Jezus' volgelingen zagen aan Jezus hoe dat moest en concludeerden: zoals deze Jezus over God spreekt en Gods liefde leeft, dat moet er wel op duiden dat de relatie tussen Jezus en God een heel bijzondere is.

God en de wereld van het kwaad

Tot slot van dit hoofdstuk moet nog iets gezegd worden over één vraag die de gemoederen begrijpelijkerwijs altijd weer bezig houdt, niet in de laatste plaats in de Bijbel zelf: als God goed en liefdevol is en het goede met ons voor heeft, hoe zit het dan met het kwaad? Ziet God machteloos toe hoe de wereld van het kwaad de aarde overspoelt of...?

Kort en goed: de Bijbel geeft geen systematische leer van de relatie tussen de wereld van het kwaad en de wereld van God. Maar het is ook niet zo dat de Bijbel het kwaad in de wereld negeert. Integendeel, de Bijbel staat vol met ervaringen van mensen met het kwaad. Kwaad dat mensen overkomt en kwaad dat mensen elkaar aandoen. In de Bijbel klagen mensen hartgrondig over dat kwaad, ze vervloeken het en vragen God hartstochtelijk om er wat aan te doen. Regelmatig ervaren ze niet de nabijheid van Gods liefde in hun pijn en verdriet. Waar bent u

gebleven God? Maar even vaak ervaren ze in hun diepste leed juist wel de nabijheid van God.

Zo besteedt de Bijbel heel wat woorden aan het kwaad, zonder er veel goeds over te zeggen. Theoretisch komt de Bijbel er niet uit, een mooi kloppend schema is er niet. Komen goed en kwaad beide uit Gods hand, is het kwaad een straf van God voor verkeerde dingen die mensen elkaar of God aandoen? Zijn er soms duivelse krachten werkzaam waarbij Gods macht verbleekt?

Er is één bijbelboek waarin al deze vragen uitvoerig aan de orde komen, het bijbelboek Job. Het verhaal over Job, verteld in poëtische bewoordingen, is ingebed in een raamvertelling. In die vertelling sluiten God en de duivel een weddenschap over de vraag hoe Job zich zal houden als alle mogelijke vormen van onheil hem zullen treffen, zowel hem als zijn familie. Blijft Job dan nog steeds onberispelijk en rechtschapen, blijft hij ook dan ontzag houden voor God en het kwaad mijden? Job wordt vervolgens bezocht door rampen in elke soort en maat. Vroom blijft hij, maar de goede vrienden die Job bezoeken en eerst in stilte met hem meelijden, zoeken naar een oorzaak voor het onheil dat hem trof. Allerlei theorieën passeren in gesprekken tussen Job en zijn vrienden de revue, om Jobs ogenschijnlijk zinloze lijden toch van betekenis te voorzien. Niemand lijdt volkomen onschuldig, Job moet iets verkeerd hebben gedaan. Job

kan het niet langer aanhoren en schreeuwt het uit: 'Nee, ik heb echt niets verkeerd gedaan.' Uiteindelijk komt het goed met Job. En als er nu iemand in de Bijbel is die recht heeft op een antwoord op de vraag waarom het kwaad goede mensen treft, dan is het Job. Maar ook hij krijgt het antwoord niet, zeker het definitieve antwoord niet. Kennelijk moeten we leren leven met vragen waarop het ultieme antwoord nooit komt.

En toch, in de Bijbel bestaat de indrukwekkende hoop dat het kwaad niet het laatste woord heeft. Dat eens de zachte kracht van Gods liefde de duistere krachten van haat en geweld voor altijd overwint. Hoe moeilijk is het soms om het geloof daaraan niet te verliezen.

6 God in vrijheid en verdraagzaamheid

Veel mensen zullen verbaasd zijn als zij God in één adem horen noemen met vrijheid en verdraagzaamheid. Die hebben toch niets met elkaar van doen? God staat toch juist voor onvrijheid, voor wat je allemaal níet mag. Voor ge- en verboden, niet fietsen op zondag, geen seks voor het huwelijk, achterstelling van de vrouw. Voor intolerantie dus, katholieken tegen protestanten, christenen tegen moslims, voor verabsolutering kortom van de eigen blik op God. Wij hebben de waarheid omtrent God in pacht en wie dat niet accepteert eindigt als ketter op de brandstapel. Eén blik in de geschiedenis en je weet genoeg over onvrijheid en intolerantie rondom God. Frédéric Lenoir, een hedendaagse Franse schrijver over religie, waarschuwt dan ook: ‘Wat de vooruitgang van de mensheid en de ontwikkeling van kennis het meest in de weg staat, is niet het geloof of het gebrek daaraan, zoals eeuwenlang gedacht werd, maar dogmatische zekerheid, van welke aard dan ook. Want die leidt altijd – op al dan niet heftige of uitgesproken manier – tot de afwijzing van de ander.’

Wat dat betreft is het bijzonder dat er in alle godsdiensten ook een stroming te vinden is die over God wil

spreken in een sfeer van vrijheid en verdraagzaamheid. In de Inleiding citeerde ik het gedicht van de islam mysticus Rumi, die zijn tijd in ruimdenkendheid en tolerantie ver vooruit was. Ook nu zou hij bij radicale scherpslijpers en zekerwetters beslist niet welkom zijn. De woorden van Rumi nodigen uit tot respectvolle ontmoeting tussen mensen en hún blik op God. In vrijheid en verdraagzaamheid, het eigen gelijk relativerend en open stand voor de waarde van andermans spirituele weg. Alleen zo kun je het waardevolle van de eigen traditie op verrijkende wijze verbinden met andere bronnen van spiritualiteit. Je hebt immers zelf slechts een deeltje van de waarheid in pacht. Alleen samen met anderen geven al die deeltjes zicht op het omvattende geheel.

In vrijheid

God in vrijheid, dan kom je in Nederland al snel bij de meer vrijzinnige stromingen terecht. De oudste vertegenwoordigers van die vrijzinnigheid in georganiseerd verband zijn de remonstranten. Zij stonden en staan voor een vrij en verdraagzaam christendom, waarbij zij zich laven aan de bronnen van het bijbels humanisme en de Reformatie, van Erasmus en Calvijn. De remonstranten danken hun ontstaan trouwens mede aan een

conflict over... God. De godgeleerde Arminius (geestelijk vader van de remonstranten) dacht anders over de wijze waarop God en mens met elkaar omgaan dan zijn orthodoxe collega's. Dat werd hem niet in dank afgenomen. De mens wikt, God beschikt, zeiden de 'precieze' tegenstanders van de 'rekkelijke' Arminius. Arminius zag dat een slag anders. De mens wikt niet alleen, de mens heeft een eigen verantwoordelijkheid om mee te werken aan de heilzame plannen die God voor deze wereld in petto heeft. Als mens kun je in vrijheid kiezen om met God mee te werken óf tegen Gods bedoelingen in te gaan. Deze discussie tussen rekkelijken en preciezen speelde zich vierhonderd jaar geleden af. Toen wisten ook remonstranten nog heel veel te vertellen over God. Inmiddels is dat een stuk minder geworden. In een recente nota met als titel *Vrijzinnig spreken over God* wordt zelfs de vraag gesteld of spreken over God überhaupt wel bij vrije en verdraagzame gelovigen past. Als je er geen vaststaande geloofsopvattingen op nahoudt, hoe kun je dan toch spreken over God? De nota stelt dat, ook al is alle spreken over God ménselijk spreken, mensen toch ongeneeslijk religieus blijven. Altijd weer hebben ze de behoefte om wat niet te bevatten is toch onder woorden te brengen.

Je zou het een eerste kenmerk van vrij en verdraagzaam spreken over God kunnen noemen: ondanks het bewust-

zijn van het menselijke ervan, blijft toch de behoefte bestaan om het zwijgen omtrent God te doorbreken. Als tweede kenmerk van dit spreken is te noemen dat zoiets als dé vrijzinnige Godsidee niet bestaat. Zeker hier bestaat een enorme diversiteit aan godsbeelden, van God als persoon die ook los van ons bestaat en in de wereld werkzaam is, tot God als ons diepste geweten, als eeuwige grond van het bestaan. En alles daar tussenin.

Ten slotte een derde kenmerk: dat de woorden waarmee de meesten hier over of tot God spreken heel voorzichtige woorden zijn. Recente boektitels als *God op kousenvoeten* en *Een vermoede God* duiden daar al op. Luid en duidelijk spreken, gedrenkt in onwankelbare zekerheden, dat is hun vreemd. Eerder is het een aarzelend spreken, in twijfel gedrenkt, pianissimo.

Klare wijn wordt in een vrij en verdraagzaam christendom dus niet geschonken, al helemaal niet over God. Toch bestaat ook hier het besef dat op het eerste gehoor gewone woorden, gebaren en gebeurtenissen kunnen verwijzen naar de goddelijke dimensie van het bestaan. Het valt te beluisteren in de volgende vrijzinnige stem:

‘Waarom blijf ik de naam van God noemen? Dat weet ik niet zo precies. Ik weet wel, dat ik het kennelijk niet kan laten. Misschien heeft het iets te maken met een basisvertrouwen dat ik heb in het leven in het algemeen

en in het leven van ieder afzonderlijk, ook in dat van mijzelf. Misschien betekent God voor mij een heel-zijn. Een verbonden-zijn van mensen met elkaar, waarbij ieder zijn steentje bijdraagt aan het grotere geheel. Ook een heel-zijn in de tijd; het nu wordt erin verbonden met het verleden en de toekomst. Nu ik dit opschrijf lijkt het wel een optelsom te zijn. Het lijkt of het een beslissing van me is, maar dat is niet zo! Het is iets wat me overkomt. Het is als met de liefde: ik kan ook niet zeggen waarom ik van iemand houd. Heeft de ander mij geraakt of heb ik hem of haar geraakt? Waar begint het een en houdt het ander op? Bij God weet ik al helemaal geen antwoord op die vragen. Maar ik kan het kennelijk niet laten zijn naam te noemen en contact te zoeken met mensen, die dat ook willen doen.'

Een paar jaar geleden verwoordden de remonstranten het in een belijdende tekst zo:

Wij geloven in God, de Eeuwige,
die ondoorgronde liefde is,
de grond van het bestaan,
die ons de weg van vrijheid en gerechtigheid wijst
en ons wenkt naar een toekomst van vrede.

Geen remonstrant hoeft deze tekst als laatste waarheid te onderschrijven. Wie meent dat het toch weer anders zit tussen God en mens moet dat vooral zeggen en inbrengen in het voortgaande beraad.

In verdraagzaamheid

Vrijzinnigen en tolerantie hebben iets met elkaar. Tolerantie is de actieve vorm van verdraagzaamheid, van verdragen wat anders is dan jijzelf. Tolereren, dat is het actieve toestaan van opvattingen en gedragingen die soms tegengesteld zijn aan die van jezelf, en toch kunnen ze je wellicht verrijken. Tolerantie, dat is het vermogen om je eigen standpunt hoog te houden, zonder dat van een ander te onderdrukken of die ander voor jouw standpunt te willen winnen.

Een oproep tot, een ode aan de tolerantie van de achttiende-eeuwse Duitse humanist Lessing spreekt me in dit verband nog steeds aan. Het is de beroemde ‘Ringparabel’ uit het toneelstuk *Nathan der Weise*.

De parabel vertelt van een vader, in het bezit van drie zonen en één ring. De wonderlijke kracht van de ring maakt de drager ervan tot een goed en wijs mens, geliefd bij God en medemens. De vader moet de bijzondere ring zo zoetjes aan doorgeven aan zijn meest geliefde

zoon, maar welke van de drie moet dat zijn? Ze hebben alle drie hun plussen en minnen, de vader houdt van alle drie even veel. En dus geeft hij een goudsmid de opdracht om er twee precies gelijkende ringen bij te maken. Het lukt de goudsmid zo goed, dat zelfs de vader de echte ring niet meer herkent, en dat wil hij ook niet. Hij laat zijn zonen bij zich komen, geeft ze de zegen en schuift ze één van de drie ringen aan de vinger. En hij spreekt: wie nu de echte ring draagt weet niemand, maar dit is mijn opdracht aan jullie alle drie: leef zo alsof je de drager van de echte ring bent. Heb elkaar lief, wees verdraagzaam en barmhartig.

De boodschap van de vader is duidelijk: ga er maar vanuit dat de ring die jij draagt de echte is, en gedraag je ernaar. Dien God en medemens in liefde. Maar vergeet nooit dat ook de ander de drager van de ware ring kan zijn. Benader de ander dus met respect en doe zelf je stinkende best! Het lijkt een simpele boodschap, maar de zonen zullen er de rest van hun leven de handen vol aan hebben, en niet alleen zij.

Een eigentijdse ode aan de tolerantie kunnen we beluisteren bij het Pakistaanse tienermeisje Malala Yousafzai. Door de Taliban werd zij neergeschoten omdat ze pleitte voor onderwijs aan meisjes. Tegenwoordig is zij over de hele wereld bekend. Haar woorden getuigen van een onverwoestbaar geloof in tolerantie. En in de waarde en

kracht van het individu. In de zomer van 2013, op haar zestiende verjaardag, hield Malala een indrukwekkende toespraak voor de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties. In haar toespraak benadrukt deze jonge moslima dat wij voor God allemaal gelijk zijn. Bij godsdienststichters als Mohammed, Jezus en Boeddha speelt de waarde van compassie een belangrijke rol, maar terroristen en extremisten hebben haat gepredikt en zo misbruik van het geloof gemaakt. Iedereen heeft er recht op in vrede te leven en iedereen heeft recht op gratis onderwijs. Ik ben slechts één van de duizenden slachtoffers van de Taliban, zegt ze, maar de kogel die mij voorgoed tot zwijgen moest brengen heeft mijn ambitie om vrede, onderwijs en welvaart te promoten niet afgeremd. Integendeel: 'Laten wij niet de wapens maar onze boeken en pennen opnemen. Zij zijn onze machtigste wapens.' Eén kind, één leraar, één boek en één pen, en de wereld is anders dan voorheen. Een indrukwekkend getuigenis van vertrouwen dat de zachte krachten zullen overwinnen in het eind, en niet fanatisme en intolerantie. Gelukkig dat aan elke tijd moedige mensen geschonken worden.

Tot slot laat ik wederom een remonstrant aan het woord:

Mijn godsbeeld is in de loop der jaren sterk veranderd.
Was God vroeger een man die alles zag en voor wie ik

bang was, nu ontbreekt een duidelijk beeld. Het is meer een gevoel van een heel positieve kracht, iets dat veel hoger is dan een mens kan begrijpen met een allesomvattende kennis. Liefde heeft er alles mee te maken. Toen ik pas naar de remonstrantse kerk ging, was ik heel erg op zoek naar hoe remonstranten over God denken, maar inmiddels heb ik ontdekt dat het eigene van remonstranten nu juist is dat ze het geloof allemaal op hun eigen manier beleven. Dogma's ontbreken. Enerzijds vind ik dat wel jammer, want dan zou ik me erbij aan kunnen sluiten of tegen af kunnen zetten, maar ik vind het ook wel prima om op mijn eigen manier te geloven.

Dát is geloven in God in vrijheid en verdraagzaamheid.

7 Mijn blik op God

‘Mijn God’, dat was jaren geleden het thema van de Boekenweek. Daardoor geïnspireerd geef ik u tot slot mijn blik op God. Ik heb veel gezegd over wat anderen vinden, en daar schemerde natuurlijk al doorheen wat ik er zelf van vind. Maar aan het slot van dit boekje doe ik dat explicieter: hoe geloof ik in God, wat betekent God voor mij? Het is een uitdaging om dat voor u én voor mezelf te verwoorden, in alle bescheidenheid, bewust van de grote beperktheid van mijn blikrichting. Mijn blik op God is niet meer waard dan die van u. U en ik cirkelen op eigen wijze rond het Geheim, ergens onderweg ontmoeten we elkaar misschien.

De uitdaging om iets te zeggen over mijn blik op God is niet helemaal nieuw. Regelmatig krijg ik van mijn kinderen aan de eettafel de volgende vraag op mijn bordje gelegd: geloof jij in God? Ze kunnen van mij een kort en een lang antwoord krijgen, een kwetsbaar en een gemakzuchtig antwoord, maar overtuigen doe ik ze meestal niet. Het is duidelijk dat zij een bepaald idee hebben van wat mensen geloven die zeggen te geloven in God, en aan dat verwachtingspatroon voldoe ik niet.

Ik vertaal die vraag ‘Geloof jij in God?’ liever in de vraag: ‘Wie is/wat betekent God voor jou?’ Wat ervaar jij van

het goddelijke, van God in jouw leven? Ik ben opgegroeid in een vrijzinnig-christelijke sfeer. De naam van God viel eigenlijk alleen in de kerk, bij de zondagsschool. Niet op de openbare scholen waarop ik zat, ook niet in huiselijke sfeer. Als er thuis al over het geloof gesproken werd, dan eerder in de sfeer van Albert Schweitzers mooie definitie van godsdienst als 'gepraktiseerde eerbied voor het leven'. Maar toen ik bijna achttien was zette ik er het volgende over op papier:

Wanneer ik aan religie en kerk denk, dan denk ik toch in de eerste plaats aan het woordje God. Ik stel er mij dit bij voor: in den beginne ontwaakte de mens. Hij keek om zich heen en kreeg belangstelling voor de dingen, later ook voor de mensen. En hij begon alles te benoemen. Alleen, hij hield iets over waarvoor hij een bijzonder woord zocht. Dat iets waren ervaringen van een geheel andere kwaliteit dan al het andere. Het waren momenten van onuitsprekelijke blijdschap, liefde, verdriet, momenten van weete hebben geknecht te worden en/of verstoten te zijn. Momenten waarop de mens wist mens te zijn, een levend mens. Ik geloof dat zulke ervaringen, naast andere, in alle culturen en tradities voorkomen. De Joden benoemden die van hen met het bijna verbaasde Jehoe! Een woord, een kreet, maar duidelijk anders dan alle andere woorden. Een woord om mee te praten, om

tegen te schreeuwen en er je hart bij uit te storten. Een woord dat niet veraf blijft maar levend wordt, mens met de mensen. Ik geloof dat de hele Bijbel een poging is om deze menselijke gevoelens onder woorden te brengen. Ze te zoeken aan de hand van kleine en grote gebeurtenissen, ze vast te houden tegen verdrukking en eigen dwaling in. De poging slaagt lang niet altijd, maar toch lukt het om iets duidelijk te maken van wat mensen toen bewogen heeft, zó tijdloos verwoord dat het ook ons nog het nodige te zeggen heeft, juist omdat het zo menselijk is.

Als ik er ruim dertig jaar later een kanttekening bij zou plaatsen, dan zou het zijn dat ik de tekst te veel vanuit de mens geformuleerd vind, met te weinig oog voor Gods kant van de zaak. Want die mens die zich verwondert, die is naar mijn overtuiging in diens verwondering van Godswege (aan)geraakt.

Wat ik nu zelf in mijn leven van God ervaar? Het zijn eerder indirecte verwijzingen dan directe aanwijzingen. Ik ervaar een spoor van God eerder buiten dan in mezelf. Een God in het diepst van mijn gedachten ben ik beslist niet. Zo'n verwijzing ervaar ik in de verhalen die mensen elkaar over God vertellen, vroeger en nu. Die verhalen helpen me om de blik te richten, me te openen voor een goddelijke werkelijkheid die mensen (aan)raakt. Zo'n

verwijzing ervaar ik ook in een raadselachtig gedicht, in een ontroerende, hartverwarmende gebeurtenis, in betrokkenheid, liefde, troost en steun die ik ontvang. Zo'n verwijzing ervaar ik in het spreken en handelen van kleine mensen die grote dromen durven dromen en er geen genoegen mee nemen dat de wereld nu eenmaal is zoals ie is. Zo'n verwijzing ervaar ik in een geloofsgemeenschap op zondag bijeen, in het licht dat door glas-in-loodramen binnensijpelt in een eeuwenoude kathedraal; in een ervaring van volheid op de middelbare school, in een ervaring van mystieke stilte in een klooster in het schemerende avondlicht. Als ik er goed over nadenk komt er meer te voorschijn dan ik aanvankelijk dacht... De meest intense momenten staan me jaren later nog scherp voor de geest. Laat ik mijn blik op God maar verwoorden in de vorm van een kort gebed:

God van liefde,

ik geloof dat u juist daar in beeld komt waar onze beperkte blikken u niet hadden gezocht of verwacht. Als verborgen geestkracht bent u werkzaam in ons bestaan, bezielt u de wereld waarin wij leven.

Ik geloof dat u in beeld komt als ik los durf te laten, als ik de stilte zoek, als ik in vertrouwen durf leven, aan angst en verkramping voorbij. Ja, ik geloof dat u in beeld

komt als ik mezelf niet steeds centraal stel maar durf openen naar anderen toe. Als ik me laat verrassen door wat er in en om me heen gebeurt, als ik me verwonder en dankbaar ben.

Ik geloof dat u in beeld komt, waar mensen verhalen over u blijven vertellen, waar zij uw vragende, roepende, soms verwijtende stem blijven verstaan. Waar mensen een stap verder durven gaan, zich verzoenen, delen, geven in plaats van nemen. Waar zij blijven dromen van uw vrederijk en samen stappen zetten op de moeizame weg erheen.

Ik geloof dat u in beeld komt waar niet alleen vanuit de materie maar ook vanuit de geest geleefd wordt, niet alleen vanuit het hebben maar ook vanuit het zijn, niet alleen vanuit het verstand maar ook vanuit het hart.

God van liefde,
steeds ontsnapt u weer aan onze zoekontwerpen en denkmodellen, u bent Geheimenis. Maar juist zo hebt u betekenis in ons bestaan en ervaren we ons leven niet alleen als een opgave en opdracht, maar ook als een geschenk waar we dankbaar voor zijn.

Amen

Dit is mijn blik op God, zo heeft God betekenis voor mij. Maar wat betekent God nu voor u? Ik hoop dat u zich door dit boekje uitgenodigd voelt om op die vraag uw persoonlijke antwoord te zoeken.

Denkt u niet te snel: ik heb niets met God, of God heeft niets met mij.

Naar een vertelling over 'Onze lieve Heer' van de Duitse dichter R.M. Rilke: u kunt nooit weten of en hoe God in uw levensverhaal wellicht toch aanwezig is. Ook al zouden nog maar twee woorden ontbreken, ja, zelfs wanneer alleen nog maar de pauze achter het laatste woord van uw levensverhaal ontbreekt, ook dan kan God altijd nog komen.

Ik ben er van overtuigd dat de keuze voor een ruime, vrije en verdraagzame blik op God de kans in ieder geval niet kleiner maakt dat u de goddelijke dimensie, dat u God ergens in uw levensverhaal ervaart...

LITERATUUR

- Brink, Gabriël van den (red.), *De Lage Landen en het hogere. De betekenis van geestelijke beginselen in het moderne bestaan*, Amsterdam 2012.
- Goud, Johan, *God als raadsel. Peilingen in het spoor van Levinas*, Kampen 1992.
- Heering, H.J., *Wat heeft de filosofie met God te maken?*, Zoetermeer 1998.
- Houtepen, Anton, *God, een open vraag. Theologische perspectieven in een cultuur van agnosme*, Zoetermeer 1997.
- Leeuwen, Marius van (red.): *God op kousenvoeten. Hoe valt er nog van God te spreken?*, Utrecht 2005.
- Leezenberg, Michiel, *Rede en religie. Een verkenning*, Amsterdam 2008 (3^e dr).
- Spronk, Klaas en Riemer Roukema, *Over God*, Zoetermeer 2007.
- Taylor, Charles, *Een seculiere tijd*, Rotterdam 2012 (3^e dr).
- Tillema, Erik Jan, *Vrijzinnig spreken over God*, Utrecht z.j.
- Verdult, Philip (red.), *God en kunst. Over het verdwijnen en het verschijnen van het religieuze in de kunst*, Tiel 2009.

- Vroom, H.M., *Een waaier van visies. Godsdienstfilosofie en pluralisme*, Kampen 2003.
- Vuijsje, H., *Tot hier heeft de Heer ons geholpen. Over godsbeelden en goed gedrag*, Amsterdam 2007.

‘Het is eigenlijk allemaal
heel geleidelijk gegaan’

‘Het is eigenlijk allemaal heel geleidelijk gegaan’

INTERVIEW MET KOEN HOLTZAPFFEL
DOOR ANTJE VAN DERHOEK

Koen Holtzapffel schrijft in deze reeks *Goddeeltjes* over ‘God’. ‘God’, waarvan wel is gezegd dat hij het centrum vormt van de remonstrantse geloofsbelijdenis uit 2006, als ‘ondoorgronde liefde, grond van het bestaan’. Een centraal deel derhalve ook van deze boekenreeks, maar wie is de auteur zèlf en wat is zijn eigen geschiedenis met het onderwerp waarover hij schrijft?

Nieuwsgierigheid

Kun je me vertellen hoe jouw interesse voor geloofs- en levensvragen is ontstaan?

‘Die interesse gaat terug op mijn middelbare schooltijd. Ik was geïnteresseerd in filosofie, in de grote vragen die daarin worden gesteld en ook in politicologie. Die twee vakgebieden boeien me nog steeds, maar ik ontdekte in die tijd dat het ook in het christendom om die grote levensvragen gaat.’

Hoe verliep dat proces verder?

‘Mijn ouders gingen regelmatig naar de remonstrantse kerk in Haarlem. Daar stond toen dominee Elze-Jan Kuiper, de latere hoogleraar van het Remonstrants Seminarium. Hij was een belangrijke leermeester voor mij. Hij liet zich nooit uit in grote stellingen, maar wekte mijn belangstelling voor het fenomeen van de godsdienst en wat je het geheim van het leven zou kunnen noemen. Het onderstreept het grote belang van een goede leermeester op het juiste moment. Ook op school was ik wel met deze thema’s bezig. In de vierde klas schreef ik bijvoorbeeld een scriptie over de kerkvader Augustinus. Al met al werd zo mijn nieuwsgierigheid gewekt en vertrok ik op m’n zeventiende naar Leiden.’

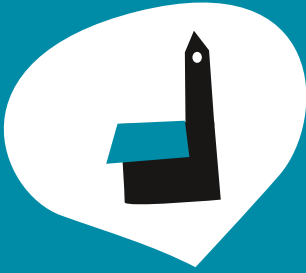
Predikantschap

Nu ben je, na die studie, niet direct predikant geworden.

Waarom eigenlijk niet?

‘Na mijn studie, met als hoofdvak godsdienstsociologie en als bijvak godsdienstfilosofie, heb ik wel meteen ook de kerkelijke opleiding aan het Remonstrants Seminarium afgerond. Maar ik wilde niet al op mijn vijfentwintigste predikant zijn. Ik vond mijzelf te jong, te onervaren en twijfelde er ook aan of ik wel voldoende geestelijke

bagage had. Is het predikantschap wel echt iets voor mij? vroeg ik me af. Ik besloot eerst meer beleidsmatig aan de slag te gaan. Zo was ik een aantal jaren als beleidsmedewerker verbonden aan het kerkelijk bureau van de, toen nog, Hervormde Gemeente van Den Haag. Daar mocht ik beleidsrapporten schrijven over de toekomst van Hervormde wijkgemeenten aldaar. Het lag allemaal mooi in het verlengde van mijn interesse voor de godsdienstsociologie en mijn belangstelling voor de toekomst. Het laatste hebt ik later in mijn proefschrift nader uitgewerkt aan de hand van het theologisch denken van K.H. Roesingh, G.J. Heering en H.J. Heering. Uiteindelijk kreeg ik in Den Haag ook een meer leidinggevende functie. Op zeker moment kwam toch de vraag bij mij op: hoe wil ik nu verder? Daarom ben ik in 1995 bewust in Oude Wetering begonnen, als predikant in een kleine gemeente in het Groene Hart. Ik deed dat toen nog naast mijn werk in Den Haag. De centrale vraag voor mij was toen: wil ik op het organisatorische terrein blijven òf wil ik toch graag dominee worden? Uiteindelijk heb ik voor het laatste gekozen en ben ik in 2001 predikant geworden in Rotterdam. Dat was een behoorlijke overgang vanuit een gestructureerde kantoorbaan. Maar terugkijkend is het eigenlijk allemaal heel geleidelijk gegaan.'

Kun je nog verwoorden wat je tot die overgang inspireerde?
‘Het spannendste aan het predikantschap vind ik om de bijbelverhalen in verbinding te brengen met de vragen van vandaag. Dat kan op allerlei manieren door middel van kunst, literatuur, film, de filosofie. Het gaat steeds om die verbindingen tussen christendom, cultuur en levensvragen. Met die combinatie zullen we als remonstranten niet iedereen aanspreken, maar zo kunnen we wel zichtbaar blijven voor onze doelgroep. En wat dat betreft hebben we in Rotterdam een unieke locatie, vlakbij het Museum Boymans van Beuningen!’

Aan denken voorbij

Als illustratie voor je religieuze ontwikkelingsgang koos je voor het gedicht van Schulte Nordholt. Wat spreekt je daarin aan?
‘Onze traditie is wel gekarakteriseerd als “denkend geloven”. We zoeken het gesprek niet alleen met de cultuur, maar ook met wat zich aandient vanuit de wetenschap. Je hoeft je verstand zeker niet thuis te laten, maar het gedicht laat zien dat je er daarmee alleen niet komt.’

Heb je dat ook zelf zo ervaren?

‘Dat is inderdaad een kwestie van persoonlijke groei. Je komt er achter dat je er met denken alleen niet komt. Dat

is de ervaring van het “God, ik weet niet wat ik bedoel” uit het gedicht. God heeft vele gezichten, zoals ik in mijn boekje laat zien. Je denkt net dat je het beeld te pakken hebt, maar dan ontglipt het je weer. Het zijn eerder ervaringen, die je dichter bij het geheimenis van het leven kunnen brengen. Ik herinner mij de eerste keer dat ik meegang op een kloostertocht van de Leidse Studenten Ecclesia. Dat maakte grote indruk, die ervaring van stilte. Ik had het ook al eerder eens, op school bij Duits: een ervaring van volheid. Het zijn momenten waarop je een diepe kracht ervaart. Vervolgens duid je dat vanuit het kader van de christelijke traditie. Je hoeft het niet in dat kader te plaatsen, maar voor mij geldt dat die ervaring door plaatsing in dat kader wordt verdiept.’

Denkend over God en mij

Als ik God zeg dan bedoel ik niet
al de bomen met hun hoofd omhoog,
en de zon niet met zijn gouden oog,
en de hemel niet en het verschiet,

en niet binnenin het warm gevoel
als ik aan de grens des levens sta,
en het duister niet waarin ik ga,

God, ik weet het niet wat ik bedoel.
Ik bedoel, want eindeloos probeer
ik te zeggen wat ik zeggen wil,
ik bedoel een licht dat niet bestaat,

ik bedoel het goddelijk gelaat
dat onzichtbaar is, de stem zo stil
dat ik hem niet hoor als ik hem eer.

J.W. SCHULTE NORDHOLT (1920-1995)

Het Higgs-deeltje (Higgs-boson) en God

Tot slot in dit Goddeeltje over God: een interview met een natuurkundige over dat ándere Goddeeltje, het in 2012 tot ieders grote vreugde eindelijk aangetroffen Higgs-boson. Maakt deze grote natuurkundige doorbraak ons ook wijzer over God? Hoe denkt een natuurkundige eigenlijk over de verhouding tussen geloof en natuurwetenschap?

‘We hebben maar een klein
stukje van de puzzel opgelost’

‘We hebben maar een klein stukje van de puzzel opgelost’

INTERVIEW MET DR. PETER KLUIT

DOOR ANTJE VAN DER HOEK

Het was het grote wetenschappelijke nieuws van 2012: de ontdekking van het Higgs-deeltje. In 2013 ging de Nobelprijs voor natuurkunde dan ook naar de theoretici achter deze vondst, de Engelsman Peter Higgs en de Belg François Englert. Dit elementaire deeltje verklaart hoe alle andere bouwsteentjes van de kosmos hun massa vergaren. Het is een deeltje dat overal in de ‘lege’ ruimte en materie aanwezig is. Het is daarom door de natuurkundige Lederman ook wel het ‘Goddeeltje’ (*God particle*) genoemd.

In een poging tot ‘out of the box-denken’ inspireerde deze bijnaam ook de redactie van deze boekenreeks tot de titel *Goddeeltjes*. Zoals het Higgs-deeltje fundamenteel is voor het begrijpen van het universum, zo zijn ook de theologen in deze reeks op zoek naar hetgeen fundamenteel is voor het menselijk bestaan.

Waarom gaat het precies om?

Daarover sprak ik met Peter Kluit, natuurkundige bij CERN (Europees laboratorium voor deeltjesonderzoek in Genève) en NIKHEF (het Nationaal Instituut voor subatomaire fysica in Amsterdam). Afwisselend werkt hij op beide locaties en onlangs woonde hij drie jaar in Genève, samen met zijn vrouw Miriam. Naast zijn beroepsmatige werkzaamheden is Peter ook een betrokken lid van de remonstrantse gemeente Haarlem. Aan de eettafel bij hem thuis in Haarlem legt hij mij uit waaruit zijn werk bestaat.

‘Bij CERN zijn wetenschappers uit de hele wereld betrokken. CERN directeur Rolf-Dieter Heuer denkt heel groot, op wereldschaal. Ik werk zelf mee aan een van de LHC (Large Hadron Collider, de deeltjesversneller) -experimenten, het zogeheten ATLAS-experiment. Dat is een detector die ongeveer zo groot is als de remonstrantse kerk hier in Haarlem. Daarmee doen we patroonherkenning en maken we een soort foto’s van die allerkleinste deeltjes. Na de botsing van protonen in de deeltjesversneller, kun je de eindtoestand van die deeltjes waarnemen. Met vele andere fysici hebben we zo in de afgelopen decennia gewerkt aan de oplossing van deze puzzel. We hebben de voorspelling getest; daarbij wisten we echter niet precies waar we moesten zoeken en wat de massa van dit deeltje was (ergens tussen honderd en duizend keer de massa

van het proton). De theoretische vondst van Higgs en Englert in 1964 vroeg om experimentele bevestiging en zo ontstond een voortdurende wisselwerking tussen theorie en experiment. Maar met het experimentele bewijs voor het bestaan van een Higgs-achtig deeltje hebben we alleen een antwoord gevonden op de vraag hoe de elementaire deeltjes hun massa verkrijgen. Als het gaat om het ontstaan van de kosmos kunnen we slechts zo'n vijf procent van de massa en energie in het heelal verklaren en vijfennegentig procent dus niet. Dit deel wordt toegeschreven aan donkere materie en energie waarvan we wel weten dat het er is, maar niet waaruit het precies bestaat.'

Nieuwe vragen

Hoe gaan jullie dan nu verder?

'De oude filosofische vraag waarom er iets is en niet niets, kunnen we dan ook niet precies beantwoorden. Grote delen van de puzzel zijn nog onopgelost, en het blijft van belang dat we goed onderscheiden wat we weten, wat we vermoeden en wat nog onbekend is. De experimentele ontdekking van het Higgs-deeltje roept ook weer allerlei nieuwe vragen op. We willen nu de eigenschappen van het Higgs-deeltje precies meten en

verder onderzoeken. Welke eigenschappen heeft het en zijn er nog meer Higgs-deeltjes? Dat gaat gebeuren in de deeltjesversneller van CERN maar ook in een nieuwe, nog te bouwen deeltjesversneller die misschien in Japan komt, de ILC (International Linear Collider). In tegenstelling tot de cirkelvormige versneller van CERN zullen dan elektronen en anti-elektronen in de ILC door een rechte buis snellen, om in het midden frontaal te botsen. Deze nieuwe versneller zal nog veel preciezere metingen mogelijk maken dan de LHC.'

Higgs-deeltje als Goddeeltje?

In 1993 schreef de natuurkundige Leon Lederman een populair-wetenschappelijk boek onder de titel The God particle: if the universe is the answer, what is the question? Gevraagd naar zijn reactie op de aanduiding van het Higgs-deeltje als 'Goddeeltje' stelt Peter Kluit:

'Veel fysici vinden dat een ongelukkige term. Want het is wel een belangrijke vondst maar meer bescheidenheid is hier op z'n plaats. Voor de aard van vijftien procent van de materie hebben we wel vermoedens en ideeën, maar weten we niet of die juist zijn: de puzzel is niet af. Ik vind het wel grappig als titel van jullie boekenreeks, als aspecten van die totale puzzel, maar dan vanuit

een heel ander vakgebied. Voor mij horen verstandelijke en intuïtieve kennis bij elkaar. Ik hou niet van hokjes-denken: de geest is grensoverschrijdend. Het domein van kunst, geloof en de filosofie is wel anders dan dat van wetenschappen zoals wis- en natuurkunde, maar ze sluiten elkaar niet uit.

Die levenssferen zijn van elkaar losgeraakt, maar ze zijn wel degelijk met elkaar verweven. De Canadese filosoof Charles Taylor heeft dat laten zien. Naast natuurkunde heb ik ook filosofie gestudeerd. Niet alles is matematiseerbaar. Onderzoek naar de grondslagen van de wiskunde laat dat zien. De filosofie, van bijvoorbeeld Plato, Kant of Hegel, kan je soms verder brengen, waar de natuurwetenschap ophoudt met vragen te stellen. Voor mij lopen die sferen in elkaar over, maar voor mijn collega's is dat vaak anders. Dat geldt ook voor het geloof. De eerste hoofdstukken uit Genesis geven je een gelovige benadering van 'het begin'. Dat is een soort loflied op de schepping dat een wetenschappelijke oerknaltheorie van de schepping niet uitsluit. Voor allerlei andere ethische en levensvragen, zoals bijvoorbeeld de vraag naar rechtvaardigheid en wijsheid, kun je mijns inziens beter terecht bij de filosofie, de literatuur en bij religieuze tradities dan bij de wetenschappen.'

In een uitzending van *Het Klokhuis* werd onlangs een heel toegankelijke uitleg van het Higgs-deeltje gegeven, zie:

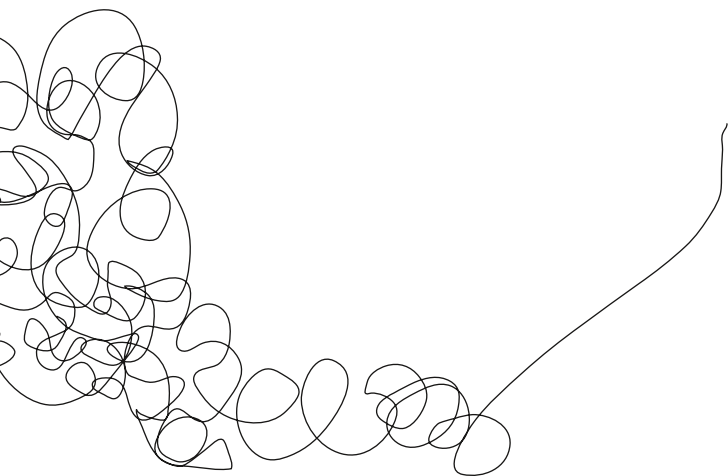
www.hetklokhuis.nl/tv-uitzending/2426.

Voor wie met dit laatste geen genoegen neemt en toch nog iets meer wil weten over deze 'missing link' in de deeltjesnatuurkunde, zie ook:

www.wetenschap24.nl/videos/meer-video/higgs-.html.

COLOFON

www.uitgeverijmeinema.nl

Boekverzorging:
Marjorie Specht en Godfried Vonk,
www.ontwerpkantoor.nl

Illustraties:
Marjorie Specht

ISBN 978 90 211 4357 6
NUR 700

© 2014 Uitgeverij Meinema, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

God

uit de serie Goddeeltjes

Wij geloven in God, de Eeuwige,
die ondoorgronde liefde is, de grond van het bestaan,
die ons de weg van vrijheid en gerechtigheid wijst
en ons wenkt naar een toekomst van vrede

Koen Holtzapffel

*predikant in de remonstrantse gemeente Rotterdam &
voorzitter van het convent van remonstrantse predikanten*

Meinema

www.uitgeverijmeinema.nl

Remonstranten

www.remonstranten.org

